

Teorija minimalne države u libertarijanskoj filozofiji Roberta Nozicka

Zoričić, Marin

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:712118>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Marin Zoričić

**TEORIJA MINIMALNE DRŽAVE U
LIBERTARIJANISTIČKOJ FILOZOFIJI
ROBERTA NOZICKA**

Diplomski rad

Zagreb, rujan 2021.

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ODSJEK ZA FILOZOFIJU

DIPLOMSKI RAD

**TEORIJA MINIMALNE DRŽAVE U
LIBERTARIJANISTIČKOJ FILOZOFIJI
ROBERTA NOZICKA**

Student: Marin Zoričić

Mentor: prof. dr. sc. Pavo Barišić

Zagreb, rujan 2021.

Sadržaj

1. UVOD	3
2. PRAVA POJEDINACA	5
3. EKONOMSKI ASPEKTI LIBERTARIJANIZMA	10
3.1. Odnos ekonomske i političke slobode	10
3.2. Intervencionizam i uloga države u slobodnom društvu	11
3.3. Društvena jednakost i eksploatacija	13
4. MINIMALNA DRŽAVA	15
4.1 Od prirodnog stanja do minimalne države	15
4.2. Prirodno stanje	16
4.3. Zaštitne asocijacije i dominantna zaštitna agencija	17
4.4. Neovisni pojedinci i dominantna zaštitna agencija	19
4.5. Država.....	20
4.6. Raspodjelna pravda.....	21
4.7. Povijesna načela i načela završnog rezultata	22
4.8. Argument Wilta Chamberlaina.....	23
4.9. Lockeova teorija stjecanja	26
4.10. Rawlsova teorija	28
4.11. Nozickova kritika Rawlsove teorije	31
5. KRITIČARI NOZICKOVE MINIMALNE DRŽAVE	33
6. MARGARET THATCHER – NOSITELJ I PREDVODNIK LIBERTARIJANSKE MISLI U POLITIČKOM ŽIVOTU	35
7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	37
8. LITERATURA	40

Sažetak

Profesor na harvardskom sveučilištu, Robert Nozick (1938-2002) najpoznatiji je predstavnik političkog libertarijanizma. U djelu *Anarhija, država i utopija*, u kojem je primjetan utjecaj ekonomske teorije Milтона Friedmana i čikaške škole, Nozick se predstavlja kao branilac minimalne države; od države zadržava samo bitna svojstva, i nastoji pokazati da nije opravdano nikakvo širenje vlasti države preko njezine uloge zaštitnika od sile, krađe, prevare, ili uloge jamca ugovora. Teorija minimalne države, koja za sebe smatra da obnavlja političku filozofiju prosvjetiteljstva, naročito Lockeovu, izvedena je iz nepovredivih prava koja proistječu iz individualne slobode.

Propitkujući razloge postojanja države (zašto ne odsustvo države?) Nozick prikazuje njezin nastanak kao udruživanje dobro shvaćenih interesa kako bi se otklonile loše strane prirodnog stanja. Najosnovnija društva za uzajamnu zaštitu, zaštitnička udruženja, zatim subliminalna država (koja ne preuzima na sebe neposrednu zaštitu pojedinaca) dovode na kraju do minimalne države, koja osigurava zaštitu svih, kao i izvjesnu preraspodjelu bogatstva, utoliko što prisiljava jedne da financiraju zaštitu drugih. Ali ta preraspodjela ne ide dalje od toga.

Cilj je ovoga diplomskoga rada, s jedne strane kritički prikazati libertarijaniističku teoriju minimalne države američkog filozofa Roberta Nozicka u kojoj naglašava radikalno individualistički koncept prava pojedinaca te odbacuje anarhističke teze o tome da postojanje države u bilo kojem obliku nije opravdano. S druge strane, diplomski rad sadržavati će i glavne odrednice „Teorije pravednosti“ američkog filozofa Johna Rawlsa kojeg Robert Nozick kritizira i ističe kako njegova teorija ima snažne egalitarističke momente.

Ključne riječi: libertarijanizam, anarhizam, minimalna država, prirodno stanje, racionalnost

Summary

Harvard professor Robert Nozick (1938-2002) is the most famous representative of political libertarianism. In his book *Anarchy, State and Utopia*, which is affected by economic theory of Milton Friedman and Chicago school of economics, Nozick declared himself as a defender of a minimal state; from state he retains only essential properties and tries to show that is not justified expansion of the state power through its role as a protector of force, theft, fraud and guarantor of the contract. Theory of minimal state considers itself as a restore of a political philosophy of enlightenment, especially Locke's, and it is derived from inviolable rights – arisen from individual liberty.

Questioning the reasons of formation of the state (why not absence of the state) Nozick shows its origin as a pooling well-understood interests to avoid shortcomings of naturalstate. The most basic associations for mutual protection, protective associations, then subliminal state (which does not take over direct protection of individuals) eventually lead to a minimal state, which ensures the protection of all, as well as a certain redistribution of wealth, insofar as it forces one to finance the protection of the other. But that distribution goes no further than that.

The aim of this thesis is, on to one hand, to critically present the libertarian theory of the minimal state of the American philosopher Robert Nozick in which he emphasises the radical individualistic concept of the rights of the individuals and rejects anarchist theses that the existence of the state in any form is not justified. On the other hand, the thesis will contain the main determinants of the *Theory of Justice* of the American philosopher John Rawls, whom Robert Nozick criticises and points out that his theory has strong egalitarian moments.

Key words: libertarianism, anarchy, minimal state, natural state, rationality

1. UVOD

Robert Nozick (1938-2002) američki je filozof i predavao je na sveučilištu Harvard. Najpoznatiji je po knjizi *Anarhija država i utopija* (1974) u kojoj iznosi najzaokruženiju viziju suvremene libertarijanske filozofije. Knjiga je nastala kao svojevrsan odgovor na iznimno utjecajnu knjigu Johna Rawlsa „Teorija pravednosti“, objavljenu tri godine ranije.

U tom epohalnom djelu Nozick u prvom djelu opravdava minimalnu državu. U drugom dijelu tvrdi da se nikakva ekstenzivnija država od te ne može opravdati. U nastavku tvrdi da većina tvrdnji kojima se želi opravdati postojanje ekstenzivnije države u tome ne uspijeva. Glavni zaključci u svezi s državom sastoje se u tome da je minimalna država, ograničena na uske funkcije zaštite od nasilja, krađe, prevara, nepoštivanja ugovora i sličnog, opravdana; da svaka država sa širim ovlastima od spomenutih krši prava osoba da ih se ne prisiljava činiti neke stvari te da je stoga neopravdana, kao i da je minimalna država pravedna i nadahnjujuća. Nozickovo je djelo usmjereno na dva cilja: protiv maksimalne države zagovornika pravedne države kojoj je zadatak i preraspodjela bogatstva, ali i protiv potpunog dokidanja države što ga predlažu anarhisti.

Jedan od temeljnih postulata libertarijanizma jest sloboda pojedinca. Kao liberali slobodu pojedinca smatramo krajnjom svrhom u prosudbi društvenog uređenja. U ovom smislu sloboda kao vrijednost odnosi se na međuljudske odnose. I zaista glavna težnja liberala jest da etičke probleme prepusti pojedincu da se s njima hrve. Stvarno važni etički problemi jesu oni s kojima se pojedinac suočava u slobodnom društvu – što činiti sa slobodom. Prema tome, dva su skupa vrijednosti koje će liberal naglasiti: vrijednosti relevantne za odnose među ljudima, u tom kontekstu on i dodjeljuje prvenstvo slobodi; zatim vrijednosti koje su za pojedinca relevantne u primjeni slobode, a što je opet područje individualne etike i filozofije. Politička sloboda znači odsutnost prisile koju na jednom čovjeku provode drugi. Osnovna je prijetnja slobodi moć prisile, bila ona u rukama monarha, diktatora, oligarhije ili trenutne većine. Očuvanje slobode zahtijeva najveće moguće otklanjanje takve koncentracije moći te disperziju i distribuciju one moći koja se ne može eliminirati – sustava ograničenja i ravnoteža.

U ekonomskom smislu libertarijanci zagovaraju sirovi kapitalizam. Za ekonomski liberalizam klasičnog tipa karakteristična je vjera u samoregulirajući mehanizam slobodnog tržišta, u „nevidljivu ruku“ toga tržišta, kako ju je Adam Smith nazvao, koja kroz slobodu ponude i potražnje vodi općem blagostanju. Adam Smith jednom je rekao, - da opskrba pučanstva mesom i kruhom ne ovisi o dobrohotnosti mesara ili pekara, nego o njegovoj želji da ostvari osobni interes. Po njemu, dakle, skup pojedinačnih sebičnosti stvara zajedničku dobrobit, jer „nevidljiva ruka“ tržišta, poput neke providnosti sekularnog komercijalizma, sve vodi prema zajedničkom dobru i društvenom skladu. Klasični ekonomski liberalizam, temelji svoju doktrinu o slobodi i nesputanosti tržišne konkurencije na prosvjetiteljskoj dogmi o prirodnoj dobroti i beskonačnoj usavršivosti čovjeka, čije navodno zlo proizlazi iz njegova neznanja, nedostatka naobrazbe i osobne slobode. Radi toga bi na području gospodarstva takav čovjek morao biti potpuno slobodan da kuje vlastitu sudbinu, a posljedica toga će nužno biti najveće dobro najvećeg broja ljudi.

Cilj je diplomskog rada prikazati temeljne postulate Nozickove minimalne države te kritički analizirati njegove argumente u prilog minimalnoj državi. Rad je podijeljen na pet dijelova: prvi dio odnosi se na prava pojedinaca, drugi je o ekonomskom aspektu samog liberalizma, treći o samoj minimalnoj državi, četvrti o kritici Nozickove minimalne države, peti dio dati će osvrt o političarima nosiocima i provoditeljima libertarijanske misli, šesti dio činiti će zaključak.

2. PRAVA POJEDINACA

Liberalizam uzdiže slobodu, predstavlja ju kao cilj samoj sebi, dajući prednost pravu na izbor pred svim ostalim standardima moralnosti. Prema shvaćanju liberalizma, što je to dobar život za pojedinca, ne može i ne smije biti prosuđeno s nekog javnog motrišta; to se mora prepustiti odluci svakog pojedinca čiji se izbor dobrog života smije ograničiti jedino time, da takav izbor ne smije nanositi štetu drugima. U djelu *Liberalizam i demokracija*,- Norberto Bobbio iznosi filozofske pretpostavke liberalne države tvrdeći da pretpostavka liberalne države shvaćene kao ograničene države i suprotnost apsolutističkoj državi, jest učenje o prirodnim pravima što ga je razradila škola prirodnih prava (ili prirodnog prava). Riječ je o učenju prema kojemu čovjek – i svi ljudi bez iznimke – posjeduju od prirode, što znači neovisno o svojoj volji ili volji drugog ili nekolicine drugih pojedinaca, određena temeljna prava. To su prava na život, pravo na slobodu, sigurnost i sreću.¹

John Locke, jedan od očeva modernog liberalizma, u drugoj od svoje „*Dvije rasprave o vladi*“ polazi od prirodnog stanja koje opisuje kao stanje savršene slobode u određivanju svojih radnji i raspolaganju svojim posjedima i osobnostima kako drže pogodnim u granicama prirodnog zakona, bez traženja dopuštenja od nekog drugog čovjeka ili ovisnosti o njegovoj volji. Jednako tako i stanje jednakosti, u njemu su sva vlast i jurisdikcija uzajamni, budući da nitko nema više vlasti od drugoga; kako ništa nije očiglednije nego da je svim stvorenjima iste vrste i roda rođenje donijelo jednako prirodne prednosti i korištenje istih sposobnosti, onda svi ljudi na isti način trebaju biti međusobno jednaki bez podređivanja ili pokornosti, osim ako ne bi gospodar i vlasnik svih nas nekom izričitom izjavom volje postavio jednog iznad drugoga i predao mu očitom i jasnom naredbom nesumnjivo pravo na gospodstvo i suverenost.² Za razliku od Lockeja, Hobbes prirodno stanje smatra stanjem rata svakog čovjeka protiv svakog drugog, pri čemu svakim čovjekom vlada njegov vlastiti razum i sve što može upotrijebiti služi kao pomoć samome sebi u očuvanju života protiv neprijatelja. Odatle slijedi da svatko ima pravo na sve, čak i na tuđe tijelo.³

No iako je ovo stanje slobode (Locke), ipak nije stanje samovolje, i mada čovjek u takvom stanju ima nekontroliranu slobodu raspolagati sobom kao osobom ili posjedima, ipak nema slobodu uništiti sebe ili bilo koje stvorenje u svojem posjedu, osim kad neka uzvišenja korist od pukog očuvanja tog stvorenja to zahtijeva.

¹ Norberto Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, Novi liber, Zagreb, 1992., 7.

² John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2013., 173.

³ Thomas Hobbes, *Levijatan*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1651./2004., 94., 95.

Prirodnim stanjem upravlja prirodni zakon koji obvezuje svakoga; a um, koji predstavlja taj zakon, poučava sve ljude koji ga pitaju za savjet kako, budući da su svi jednaki i nezavisni, nitko ne treba nanositi zlo tuđem životu, zdravlju, slobodi ili posjedu. Jer svi su ljudi djelo svemogućeg, beskrajno mudrog Stvoritelja; budući da su svi sluge jednog suverenog gospodara, upućeni u svijet njegovom zapovijedi i za njegovu svrhu, vlasništvo su onoga čije su djelo, stvoreni da traju dok postoji njegova, a ne nečija druga volja. I budući da su obdareni sličnim sposobnostima i da svi sudjeluju u jednoj prirodnoj zajednici, ne može se pretpostaviti neka vrsta podređenosti koja bi nas ovlastila da uništimo jedan drugoga, osim ako nismo stvoreni jedan drugome za uporabu, kao što su niže vrste stvorenja za našu uporabu.⁴ Ali kako nikakvo političko društvo ne može postojati niti opstati ako nema vlast kako bi se očuvalo vlasništvo i kako bi se kaznili svi prekršaji pripadnika tog društva, političko društvo i postoji jedino tamo gdje se svaki član društva odrekao ove prirodne vlasti i predao je u ruke zajednice u svim slučajevima kad se može zbog zaštite obratiti zakonu koji je ta zajednica donijela. Gdje god je, dakle, određeni broj ljudi ujedinjen u jedno društvo na način da se svatko odriče svoje izvršne vlasti prirodnog zakona i predaje je zajednici, tu i samo tu je riječ o političkom ili građanskom društvu.⁵

Nozick definira pravo kao „nešto čime se zahtijeva ili provodi suglasnost“. Potrebno je istaknuti temeljna obilježja njegove verzije libertarijanizma. Važna postavka Nozickovog libertarijanizma glasi: *pojedinici imaju svoja prava i postoje stvari koje im nijedna osoba ili skupina ne smije učiniti (a da ne povrijedi njihova prava). Ta su prava tako čvrsta i dalekosežna da se postavlja pitanje što država i njezini dužnosnici smiju činiti, i mogu li uopće išta činiti.(...) Država se ne smije poslužiti svojim aparatom prisile da bi primorala jedne građane da pomognu drugima, ili da bi ljudima zabranila stanovite aktivnosti za njihovo vlastito dobro ili za zaštitu.*⁶ Radi se o tezi vlasništva nad samim sobom i odvojenosti osoba. Ljudi su vlasnici samih sebe jer u suprotnom bi bili robovi. Zbog navedenih obilježja nijedna država ne može biti legitimna jer se miješa u život pojedinca. Nozick smatra da država može biti legitimna ako bi nastala na moralno dopustiv način, to jest, ako ne bi prekršila prava pojedinaca. Uzimajući u obzir teze vlasništva nad samim sobom i odvojenosti pojedinaca, nitko ne smije kršiti niti žrtvovati prava pojedinaca (jednog ili više njih) kako bi se ostvarilo veće društveno dobro.

⁴ Locke, 2013., 175.

⁵ Ibid., 234.

⁶ Robert Nozick, Anarhija, Država i Utopija, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., 9.

Država mora osigurati da se poštuju zakon i prava svakog pojedinca. U suprotnome, država koristi pojedinca kao sredstvo, čime se krši Kantova formula svrhe o sebi. Navedena formula temelj je teze vlasništva nad samim sobom i odvojenosti pojedinaca. Formula glasi: *Djeluj tako da čovječnost, kako u tvojoj osobi tako i u osobi svakog drugog, uvijek istodobno koristiš kao svrhu, nikad samo kao sredstvo*.⁷ U pogledu slobode pojedinca, libertarijanci stvaraju distinkciju između negativnog određenja slobode i pozitivnog. Često koristimo riječ sloboda za upućivanje na odsustvo prepreka. Filozofi to nazivaju negativna sloboda. Tako naprimjer osoba uživa u slobodi govora – shvaćena kao negativna sloboda – kada je drugi ne sprječavaju da iznese svoje mišljenje. Sloboda govora je odsustvo ometanja govora⁸. Nasuprot tome, pozitivna je sloboda moć ili sposobnost da se radi kako se izabere. Na primjer kada govorimo o tome da smo „slobodni kao ptica“ mislimo na to da ptica ima moć ili sposobnost letenja⁹. Negativna je sloboda nepostojanje prepreka; pozitivna je sloboda prisutnost moći ili sposobnosti.

Libertarijanci cijene slobodu iz dvije različite vrste razloga:

Sloboda iskazuje poštovanje: libertarijanci kažu, kako bismo poštovali druge kao članove moralne zajednice, dugujemo im opsežnu sferu moralne slobode.

Sloboda proizvodi dobre posljedice: libertarijanci kažu da davanje svima široke sfere slobode proizvodi bolje posljedice od ograničene sfere.¹⁰

Prvo, razmotrimo kako bi sloboda mogla biti neophodna kao stvar poštovanja. Libertarijanci tvrde da svaka osoba ima nepovredivost na temelju pravde. Ne možemo prisiliti

⁷ Immanuel Kant, Osnivanje metafizike čudoređa, Feniks, Zagreb, 2003., 50.

⁸ Jason Brennan, *Libertarianism—What everyone needs to know*, Oxford University Press, New York, 2012., 36. We often use the words „liberty“ or „freedom“ to refer to an absence of obstacles, impediments, or constraints. Philosophers call this negative liberty. So, for instance, a person enjoys a freedom of speech – understood as a negative liberty – when others do not stop her from speaking her mind. Free speech is the absence of interference with one's speech.

⁹ Ibid., 36.

In contrast, positive liberty is the power or capacity to do as one chooses. For instance, when we talk about being „free as a bird,“ we mean that the bird has the power or ability to fly.

¹⁰ Ibid., 38.

Libertarians value liberty for two different kinds of reasons:

- 1) Freedom shows respect: Libertarians say that in order to respect others as members of the moral community, we owe them an extensive sphere of personal liberty
- 2) Freedom produces good consequences: Libertarians say that giving everyone a wide sphere of liberty produces better consequences than a more restricted sphere

neke ljude da se žrtvuju samo zato da bi drugi mogli uživati u većoj dobrobiti. Ne možemo tretirati pojedince kao oruđe koje treba iskoristavati i odbaciti, kako bi se promicalo dobro drugih. Prava osigurana pravdom ne podliježu političkom pregovaranju ili računu društvenih interesa. Ne smijemo podčinjavati druge i tjerati ih da žive po našoj volji, a ne njihovom vlastitom. Svatko od nas mora voditi svoj vlastiti život. Sve dok poštujemo tuđa prava, mora nam se dopustiti da živimo onako kako sami smatramo prikladnim. Većina se libertarijanaca slaže da imamo moralne obveze biti dobrotvorni i pomagati drugima. Međutim, kažu, mi ne možemo biti prisiljeni da pomažemo drugima. Mnogi će ljudi, kada budu slobodni, napraviti samouništavajuće ili bezdušne odluke. Međutim, libertarijanci kažu, poštujući druge kao jednake, mi moramo dopustiti drugima da žive onako kako sami izaberu, čak i ako oni odluče živjeti pakostan život.¹¹

Libertarijanci priznaju da sloboda ne daje uvijek dobre rezultate. Sloboda ne promiče uvijek dobrobit. Dopuštajući ljudima da rade što ih je volja, ne postaje im uvijek bolje. Uostalom, ako su ljudi slobodni, tada će često donositi glupe, neoprezne i samouništavajuće odluke.¹² Ipak, libertarijanci argumentiraju, dopuštajući ljudima da naprave glupe, neoprezne i samouništavajuće odluke zapravo proizvode bolje rezultate od pokušaja prisiljavanja ljudi da donose samo pametne, razborite i sigurne odluke. Ovo je jedan od razloga zašto libertarijanci žele završiti „Rat protiv droga“. Libertarijanci se slažu da kad je ljudima dopušteno da koriste droge, mnogi će od njih uništiti živote. No, libertarijanci tvrde, kada vlada zabranjuje ljudima korištenje droga, čak je i više života uništeno.¹³

Zaključiti možemo, kada su pojedinci u pitanju, kod libertarijanizma, da je individualizam temeljna značajka samog libertarijanizma. Individualizam je ideja na kojoj počiva libertarijanizam. U libertarijanizmu je naglasak na pojedincu unutar određenog

¹¹ Ibid., 39.

Libertarians argue that each person has an inviolability, founded on justice. We cannot force some people to sacrifice themselves just so others may enjoy greater welfare. We cannot treat individuals as tools to be exploited and discarded so as to promote the good of others. The rights secured by justice must not be subject to political bargaining or to the calculus of social interest. We must not subjugate others and force them to live by our will rather than their own. Each of us has our own life to lead. So long as we respect others rights we must be permitted to live as we see fit. Most libertarians that we have moral obligations to be charitable and to help others. However, they say, we cannot in general be forced to help others. Many people, when free, will make self-destructive or heartless choices. However, libertarians say, to respect others as equals, we must allow others to live as they choose, even if they choose vicious lives.

¹² Ibid., 40.

Libertarians admit liberty does not always produce good results. Freedom does not always promote welfare. Permitting people to do as they please does not always make them better off. After all, if people are free, then they will often make stupid, imprudent, and self-destructive choices.

¹³ Ibid., 40.

Yet, libertarians argue, allowing people to make stupid, imprudent, and self-destructive choices actually produces better results than trying to force people only to make smart, prudent, and safe choices. This is one reason libertarians want to end the War on Drugs. Libertarians agree that when people are allowed to use drugs, many of them will destroy their lives. But, libertarians argue, when the government forbids people from using drugs, even more lives are destroyed.

kolektiva kao što je država. Najčešće se odnosi na individualne slobode pojedinca u društvu. To su slobode poput slobode mišljenja i govora, slobode izbora, slobode na samoobranu i zaštitu, sloboda vlasništva, itd. Pojedinci su, u svakom slučaju, izvor i temelj kreativnosti, aktivnosti i društva. Samo pojedinci mogu misliti, voljeti, baviti se projektima, djelovati. Grupe nemaju planove niti namjere. Samo su pojedinci sposobni za izbor, u smislu predviđanja ishoda alternativnih načina djelovanja i odmjeravanja posljedica. Pojedinci, naravno često stvaraju i promišljaju u skupinama, ali individualni um na kraju donosi odluke. Što je najvažnije, samo pojedinci mogu preuzeti odgovornost za svoje postupke.¹⁴

¹⁴ David Boaz, *Libertarianism a primer*, The Free Press, New York, 1997, 82.

Individuals are, in all cases, the source and foundation of creativity, activity, and society. Only individuals can think, love, pursue projects, act. Groups don't have plans or intentions. Only individuals are capable of choice, in the sense of anticipating the outcomes of alternatives courses of action and weighing the consequences. Individuals, of course, often create and deliberate in groups, but it is the individual mind that ultimately makes choices.

3. EKONOMSKI ASPEKTI LIBERTARIJANIZMA

3.1. Odnos ekonomske i političke slobode

U često citiranom odjeljku inauguralne besjede predsjednik je Kennedy rekao: Ne pitajte što vaša zemlja može uraditi za vas – pitajte što vi možete uraditi za svoju zemlju. Izrazitu simboliku o čudi našega doba nalazimo u kontroverziji o podrijetlu a ne sadržaju te izjave. Ni prva ni druga polovica ove izjave ne izražavaju odnos između građanina i vlasti vrijedan ideala slobodnih ljudi u slobodnom društvu. Paternalistički dio, što vaša zemlja može uraditi za vas podrazumijeva da je vlast stvaratelj, a građanin šticećenik, stav koji se kosi s vjerom slobodna čovjeka u vlastitu odgovornost za vlastitu sudbinu. Organizmički dio što možete uraditi za svoju zemlju implicira da je vlast gospodar ili božanstvo a građanin sluga ili gorljivi vjernik. Za slobodna čovjeka zemlja je zbroj pojedinaca koji je čine, a ne nešto povrhu ili mimo njih. On se ponosi zajedničkom baštinom, odan je zajedničkim tradicijama. Ali on vlast smatra sredstvom, posredovateljem, a ne udjeliteljem milosti i darova, niti gospodarom ili bogom kojeg se slijepo obožava i služi. On ne priznaje nikakav nacionalni cilj, osim ako je to konsenzus svih ciljeva kojima građani pojedinačno služe. On ne priznaje nikakvu nacionalnu svrhu, osim ako je to konsenzus svih svrha kojima građani pojedinačno teže.¹⁵

Slobodan čovjek neće pitati ni što njegova zemlja može učiniti za njega, ni što on čini za nju. On će radije pitati što ja i moji sugrađani možemo učiniti kroz vlast za ispunjenje individualnih odgovornosti, za postignuće pojedinačnih ciljeva i svrha, a iznad svega, zaštitu naše slobode? To će pitanje popratiti dodatnim: kako onemogućiti da se vlast koju smo stvorili prometne u Frankesteina koji će uništiti i samu slobodu zbog čije je zaštite uspostavljena? Sloboda je rijetka i osjetljiva biljka. Naša nam pamet kaže, a povijest potvrđuje, da je koncentracija moći velika prijetnja slobodi.

¹⁵ Milton Friedman, Kapitalizam i sloboda, Globus: Školska knjiga, Zagreb, 1992., 13

Uvriježeno je vjerovanje kako su politika i ekonomija odvojene i u velikoj mjeri nepovezane, kako je individualna sloboda politički, a materijalno blagostanje ekonomski problem, te da se bilo koji politički poredak može kombinirati s bilo kojim ekonomskim. Teza ovog poglavlja jest da je takav pogled zabluda, da postoji uska veza između ekonomije i politike. Promatrani kao sredstvo političke slobode ekonomski su aranžmani važni zbog djelovanja na koncentraciju ili disperziju moći. Kompetitivni kapitalizam, vrsta ekonomske organizacije koja ekonomsku slobodu neposredno pruža, promiče i političku slobodu, odvajajući ekonomsku moć od političke, i na taj način omogućuje jednoj da bude protuteža drugoj. Sve dok je moguće održavati stvarnu slobodu razmjene, središnja značajka tržišne organizacije privredne aktivnosti sadržana je u sprječavanju uplitanja jedne osobe u većinu aktivnosti druge. Od prodavačeve prisile potrošač je zaštićen prisutnošću drugih prodavača s kojima može trgovati. Od potrošačeve prisile prodavač je zaštićen prisutnošću drugih potrošača s kojima može trgovati. Zaposlena osoba zaštićena je od prisile poslodavca nazočnošću drugih poslodavaca za koje može raditi, itd. Tržište to obavlja impersonalno, bez centralizirane vlasti.¹⁶

Postojanje slobodnog tržišta, naravno, ne uklanja potrebu za državom. Naprotiv, vlast je bitna i kao forum koji će utvrditi pravila igre i kao arbitar koji će tumačiti i nametati dogovorena pravila. Tržište samo znatno smanjuje područje problema koji se rješavaju političkim sredstvima, minimizirajući opseg izravnog sudjelovanja države u igri.

3.2. Intervencionizam i uloga države u slobodnom društvu

Neuspjesi keynesijanskog učenja aplicirani na praksu privređivanja ponajprije u USA, a zatim i u drugim smetnjama, posebno u Europi koncem šezdesetih godina i početkom sedamdesetih godina, počeli su vraćati kolo ekonomske misli pogledima i gledištima vodećih teoretičara klasične buržoaske političke ekonomije. Keynsijanizam kao svojevrsni spasitelj kapitalističkog društvenog sustava postao je neadekvatan za rješavanje novonastalih društveno-ekonomskih problema postkriznog stanja. Njegovo isticanje nužnosti određene ravnoteže u ovlasti između države i privrednih subjekata, izazvalo je dosta problema. Tako na primjer odnos države i tržišta. Taj se odnos morao promijeniti u korist tržišta, ali morao je i

¹⁶ Ibid., 25.

jačati autonomnost društvenih ustanova i njihov suverenitet prava na štetu centralne države. Temeljna poanta označena je na jačanju uloge tržišta i njegovog mehanizma, i razvijanju uloge poduzetnika i pravila ponašanja. Uglavnom pojedinac mora biti slobodan a država ograničena.¹⁷

Široka primjena tržišta smanjuje napetost socijalnog tkiva čineći nepotrebnim usklađivanje u svim aktivnostima koje obuhvaća. S jedne strane, što je veći raspon aktivnosti koje tržište pokriva, to je manji broj tema koje zahtjeva eksplicitno političko odlučivanje, o kojima je potrebno postići suglasnost. S druge strane, što je manji broj problema o kojima je potrebna suglasnost, to je veća vjerojatnost postignuća dogovora i održanja slobodnog društva.¹⁸ Milton Friedman, vodeći teoretičar ekonomskog liberalizma i monetarizma, zastupa stajalište da ulogu države valja ograničiti samo na ono što tržište samo ne može učiniti, tj. odrediti pravila tržišnog takmičenja i arbitrirati u njihovom provođenju. Ulogu arbitra država obavlja preko sudstva, policije i monetarnih vlasti. Osim toga, država može intervenirati u slučajevima kada tržište ne može normalno funkcionirati, npr. u slučaju monopola ili onoga što Friedman naziva „neighborhood effects“, tj. štetnih učinaka na prirodni okoliš.¹⁹ Zastupajući maksimalnu slobodu pojedinca i nespustano tržišno takmičenje, Friedman je imao u vidu ne samo argumente ekonomske efikasnosti, nego i političke razloge. Smatrao je, naime, da politička sloboda ne može postojati bez ekonomske slobode ili kako je rekao: „Povijest ukazuje da je kapitalizam neophodan uvjet za političku slobodu“.²⁰

Friedman, negira argumente o potrebi državne intervencije radi postizanja pune zaposlenosti i gospodarskog rasta. On isto tako pobija i tezu da je privreda zasnovana na slobodnom tržištu i na privatnom poduzetništvu, nestabilna i sklona cikličkom kretanju s naizmjeničnim usponima i padovima.

¹⁷ Tibor Karpáti, Temeljni idejno-teorijskih kontroverzi o tržištu III. dio, Ekonomski vjesnik, Vol III., No, 1., 1990.,221 (pristupio 27.08.) <https://hrcak.srce.hr/228647>

¹⁸ Milton Friedman, Kapitalizam i sloboda, Globus: Školska knjiga, Zagreb, 1992., 36.

¹⁹ Milan Mesarić, Uloga države u tržišnom gospodarstvu s osvrtom na aktualno stanju u Hrvatskoj, Ekonomski pregled, Vol. 52 No. 9-10 , 2001., 9. (pristupio 27.08.) <https://hrcak.srce.hr/28769>

²⁰ Milan Mesarić, Uloga države u tržišnom gospodarstvu s osvrtom na aktualno stanju u Hrvatskoj, Ekonomski pregled, Vol. 52 No. 9-10 , 2001., 9. (pristupio 27.08.) <https://hrcak.srce.hr/28769>

3.3. Društvena jednakost i eksploatacija

Libertarijanci smatraju da je traženje ostvarenja principa pravednosti ispravno na individualnoj razini, ali predstavnici te škole smatraju da je potraga za socijalnom pravednošću na razini društva besmislena. Društvo je skup pojedinaca, a pojedinci su oni koji stvaraju dohodak, a ne društvo. Početno stvorena distribucija na tržištu pravedna je uz uvjet jednakih mogućnosti pristupa tržištu, pa nema potrebe za preraspodjelom.

Dva su načina da se pokuša osigurati jednakost startnih pozicija: neposrednim pogoršanjem položaja onih koji su povlašteniji u startu, ili poboljšavanjem položaja onih manje povlaštenih. U nedostatku čarobnih štapića, način postizanja jednakosti startnih pozicija jest uvjeriti pojedince da dobrovoljno odvoje nešto od svojeg posjedništva za postizanje tog cilja.²¹

Ljudi često govore da zavist stoji u pozadini egalitarizma. Kako mogu tuđi postupci ili obilježja utjecati na nečije samopoštovanje? Ne bi li trebali osjećaj moje vlastite vrijednosti, samopoštovanje, i slično, ovisiti jedino o činjenicama vezanima uz mene? Ako na neki način ocjenjujem samog sebe, kako mogu činjenice o drugim osobama u tome odigrati neku ulogu? Odgovor je, naravno, da mi ocjenjujemo kako dobro nešto činimo usporedbom svoje uspješnosti s onom drugih ljudi, s onime što drugi mogu.²²

Marksistička teorija objašnjava fenomen eksploatacije tako što tvrdi da radnici nemaju pristupa sredstvima za proizvodnju. Radnici moraju prodavati svoj rad (radnu snagu) kapitalistima, jer se ovi moraju služiti sredstvima za proizvodnju, da bi proizvodili, a ne mogu proizvoditi sami. Radnik, ili skupina radnika, ne mogu unajmiti sredstva za proizvodnju i čekati da za nekoliko mjeseci prodaju svoje proizvode; nedostaju im pričuve novca da bi ostvarili pristup strojevima ili čekali da ostvare prihode od buduće prodaje proizvoda na kojem sad rade. Jer radnici u međuvremenu moraju jesti. Stoga je radnik prisiljen imati posla s kapitalistima. Kakva god nekoć bila istina o teoriji nemogućnosti pristupa, u našem društvu veliki dijelovi radne snage danas raspolažu privatnom štednjom, a postoje i značajne novčane rezerve u sindikalnim mirovinskim fondovima.

Ti radnici mogu čekati a mogu i ulagati. Nameće se pitanje zašto taj novac ne bi poslužio da se osnuju tvornice kojima bi upravljali radnici? Zašto to radnici i socijaldemokrati

²¹ Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., 309

²² *Ibid.*, 315.

nisu poticali? Radnicima možda manja poduzetničkih sposobnosti da bi uočili povoljne prilike za bavljenje unosnim djelatnostima i organizirali tvrtke kao odgovor na te ukazane mogućnosti. U tom slučaju, radnici bi mogli pokušati unajmiti poduzetnike i menadžere koji bi u njihovo ime pokrenuli tvornicu, a nakon godine dana prenijeti upravljačke funkcije na radnike (ujedno i vlasnike). Zanimljivo pitanje kako bi izgledala ravnoteža na tom tržištu i upitajmo se zašto skupine radnika to ne čine već sada. Riskantno je pokrenuti novu tvrtku. Ne mogu se lako naći talentirani poduzetnici, a mnogo ovisi o procjeni buduće potražnje, raspoloživosti resursa, nepredvidivim preprekama, slučajnosti i slično.²³ Radnici u Edselovoj filijali Ford Motor Company nisu se izlagali poduzetničkim rizicima, a kad je tvornica počela s novčanim gubicima, oni ih nisu otplaćivali od svoje plaće. U socijalističkom društvu, ili se mora sudjelovati u rizicima poduzeća u kojem se radi, ili svi dijele rizike ulagačkih odluka menadžera zaduženih za središnje planiranje. Nema načina kako se osloboditi tih rizika ili se odlučiti izložiti samo nekim rizicima ali ne i drugima kao što se može u kapitalističkom društvu.²⁴

²³ Ibid., 333.

²⁴ Ibid., 334.

4. MINIMALNA DRŽAVA

4.1 Od prirodnog stanja do minimalne države

Na početku svoje knjige „*Anarhija Država i Utopija*“ Nozick navodi da su temeljna pitanja političke filozofije treba li nam država i kakva struktura države treba biti. Dakle, ako se odluči da je država potrebna, nužno je odrediti norme o tome kakva država treba biti. Velika većina filozofa nastoji opravdati državu dok se manjina protivi svim (pa čak i demokratskim) oblicima države. Primjeri prve skupine mogu biti: liberali, socijalisti, oligarsi, monarhisti, komunisti i slično. Svi oni zagovaraju. Jedinici predstavnici druge opcije jesu anarhisti. Kako bi opravdali državu, filozofi poput Hobbesa, Lockeja i Rousseaua, pa i Nozicka, započinju s opisom prirodnog stanja. Nakon toga argumentiraju zašto bi trebali prihvatiti državni autoritet.

Da država ne postoji, bi li je bilo nužno izmisliti? Bi li država bila potrebna, i bi li morala biti izmišljena? Ta se pitanja nameću u političkoj filozofiji kao i u teoriji koja tumači političke pojave, a na njih se odgovara proučavanjem „prirodnog stanja“, da se poslužimo terminologijom tradicionalne političke teorije. Temeljno pitanje političke filozofije, ono koje prethodi pitanjima o tome kako bi državu trebalo organizirati, jest treba li država uopće postojati. Zašto ne bismo imali anarhiju? Budući da anarhistička teorija, ako je održiva, potkopava cijelo područje političke filozofije, primjereno je početi raspravu o političkoj filozofiji ispitivanjem njezine najvažnije teoretske alternative.

S obzirom na golemu važnost odabira između države i anarhije, oprez nam nalaže da se poslužimo „minimaksimalnim“ mjerilom i usredotočimo na pesimističnu procjenu nedržavnog stanja: državu bi se pritom usporedilo s najpesimističnijim mogućim opisom hobsističkog prirodnog stanja. No poslužimo li se minimaksimalnim mjerilom, to bi se hobsističko stanje trebalo usporediti s najpesimističnije opisanom mogućom državom, uključujući i one buduće. Iz takve bi usporedbe, dakako, i najgore prirodno stanje izašlo pobjednikom. Oni koji državu smatraju grozotom, neće se pretjerano oduševiti minimaksimalnim mjerilom, naročito stoga što se čini da se državu uvijek može ponovno uvesti učini li se to poželjnim.²⁵ No, s druge strane, „maksimalno“ mjerilo primjenjivalo

²⁵ Ibid., 21.

bi se na najoptimističnije pretpostavke o tome kako će se situacija razvijati – Godwin, ako volite takve stvari. Ali i nepromišljenom optimizmu nedostaje uvjerljivosti.

I zaista, nijedno predloženo mjerilo odlučivanja o uvjetima neizvjesnosti ne djeluje odveć uvjerljivo, kao ni maksimiranje očekivane korisnosti na temelju takvih slabašnih vjerojatnosti.²⁶

Ako bi se zaista moglo pokazati, da je država, bolja čak i od najprihvatljivije inačice anarhije, najbolje kojoj bi se realno mogli nadati, ili da bi nastala bez moralno nedopustivih koraka, ili da bi predstavljala stanoviti iskorak i poboljšanje u odnosu na anarhiju, to bi bio dokaz u korist postojanja države; to bi državu opravdalo.

Teorija prirodnog stanja koja počinje s fundamentalnim općim opisima moralno dopustivih i nedopustivih djela, te duboko ukorijenjenih razloga zbog kojih osobe u svim društvima krše ta moralna ograničenja, pa prelazi na opis toga kako država može nastati iz prirodnog stanja, poslužit će nam u eksplanatorne svrhe, čak ako nijedna stvarna država nikad nije tako nastala. Objašnjenja političkog područja na temelju prirodnog stanja jesu fundamentalna potencijalna objašnjenja ovog područja i obiluju eksplanatornom snagom i prosvjetljenjem, čak i ako su netočna. Mnogo možemo naučiti iz toga kako je država mogla nastati, čak i ako nije tako nastala. Ako nije tako nastala, puno bismo naučili iz toga zašto nije, iz pokušaja da objasnimo zašto je određeni dio stvarnosti koji odstupa od modela prirodnog stanja takav kakav jest.²⁷

Budući da se razmatranja o političkoj filozofiji i o eksplanatornoj političkoj teoriji spajaju u Lockeovu prirodnom stanju, treba početi od njega. Preciznije rečeno, s pojedincima koji se nalaze u nečemu dovoljno nalik Lockoeovu prirodnom stanju.

4.2. Prirodno stanje

Kako bismo pravilno razumjeli političku vlast i izveli joj podrijetlo iz njezina izvora, moramo razmotriti kakvo je stanje svih ljudi po prirodi – to je stanje savršene slobode u određivanju svojih radnji i raspolaganju svojim posjedima i osobnostima kako drže pogodnim u granicama prirodnog zakona, bez traženja dopuštenja od nekog drugog čovjeka ili ovisnosti o njegovoj volji.²⁸ Pojedinci u Lockeovu prirodnom stanju u stanju su savršene slobode da određuju svoja djela i raspolazu svojim vlasništvom i osobom kako nalaze shodnim, u

²⁶ Ibid., 21.

²⁷ Ibid., 25.

²⁸ John Locke, Dvije rasprave o vladi, Naklada Jurčić, Zagreb, 2013., 173.

granicama prirodnog zakona, a da to ne ovisi o volji ili dopuštenju nekog drugog čovjeka. Granice prirodnog zakona zahtijevaju da nitko ne smije nađiti tuđem životu, zdravlju, slobodi ili vlasništvu. Postoje „neugode prirodnog stanja“ za koja kaže Locke „lako prihvaćam da je građanska vlast lijek“. ²⁹ Lockeovo prirodno stanje ima određenih nedostataka zbog kojih je Nozick smatrao potrebnim njegovo napuštanje i udruživanje ljudi u države, a s temeljnim ciljem očuvanja njihove privatne imovine. U prvom redu, to je nedostatak ustanovljenog poznatog i priznatog zakona, s obzirom na to ga ljudi, iako svjesni prirodnog prava, često nisu u stanju prihvaćati i primjenjivati na pojedinačne slućajeve, naroćito kada je u sukobu sa njihovim vlastitim interesima. Nadalje, potrebno je postojanje nezavisnog sudca koji bi primjenjivao uspostavljeni zakon te vlasti koja će se brinuti o izvršenju presude jer u prirodnom stanju svaki pojedinac pristrani sudac i izvršitelj prirodnog zakona.³⁰

4.3. Zaštitne asocijacije i dominantna zaštitna agencija

Naslanjajući se na Lockeovo ućenje, Nozick nam nudi svoj posve atipičan koncept nastanka minimalne države kroz postojanje zaštitnih udruženja građana. Naime, Nozickova država nastaje iz prirodnog stanja u kojemu se stvara više zaštitnih udruženja putem kojih bi građani ostvarivali osobnu zaštitu. S vremenom se takva udruženja multipliciraju i uslijed odnosa kompetitivnosti među njima uspostavljaju jedno dominantno zaštitno udruženje građana.

Nozick govori o zaštitnim asocijacijama i da se ljudi sami organiziraju protiv kršenja prirodnog stanja među sobom i zaključuje: „Vjerojatno je ono što navodi ljude da se služe državnim pravosudnim sustavom pitanje krajnjeg izvršenja. Jedino država može silom izvršiti presudu protiv volje jedne od strana u sporu. Jer, država ne dopušta nikome drugome da izvrši presudu nekog drugog sustava“. ³¹ U većini slućajeva, gotovo su sve osobe na nekom teritoriju pod nadleštvom nekog zajedničkog sustava koji presuđuje u slućaju njihovih suprotsavljenih zahtjeva i silom štiti njihova prava. I tako se iz anarhije pod pritiskom spontanog grupiranja, uzajamno zaštitnih agencija, podjele rada, tržišnih pritisaka, masovne proizvodnje i

²⁹ Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., 27.

³⁰ Petar Šturanović, *Politićka filozofija Roberta Nozicka: kontroverzni libertarijanizam*, Filozofska istraživanja, Vol 38, No. 2, 2018., 393 (pristupio 30.08.) <https://hrcak.srce.hr/211803>

³¹ Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., 33.

racionalnog samointeresa, iznjedri nešto što veoma nalikuje minimalnoj državi ili skupini geografski minimalnih država.³²

Dominantno zaštitno udruženje građana, razlikuje se od minimalne države po tome što nekim ljudima dozvoljava da ostvaruju svoja prava na silu (uslijed odsutnosti monopola na legitimnu uporabu sile) i ne štiti sve pojedince na svom području (oni koji ne žele plaćati njezinu zaštitu). Oko navedenog momenta Nozick kreira svoju ultraminimalnu državu, pri prijelazu između sheme privatnih zaštitnih udruženja i minimalne države – noćnog čuvara. Nozick bazira svoje objašnjenje na temelju teorije nevidljive ruke. Osnovna je ideja objašnjenja nevidljivom rukom pokazati kako nešto što izgleda osmišljeno, može nastati ili se razvijati kao nenamjerna posljedica drugih radnji. Tako Nozick tvrdi da su pojedinci u prirodnom stanju, s ciljem poboljšanja vlastite pozicije, izveli radnje koje će na kraju rezultirati minimalnom državom, iako to nitko nije namjeravao, ili možda čak razmišljao o stvaranju države.³³ Ultraminimalna država imat će monopol na upotrebu sile, osim one koja je neophodna za samoobranu, isključujući privatnu osvetu za pretrpljeno zlo i iznuđivanje odštete, ali će osiguravati zaštitu samo onima koji je kupuju. Međutim taj monopol neće biti prinudno nametnuti monopol, nego de facto monopol koji se postepeno stvara djelovanjem nevidljive ruke i moralno dopustivim sredstvima bez kršenja ičijeg prava.³⁴

Ovakav oblik i koncept nastanka države koji Nozick prezentira ne može pronaći svoj oblik u praksi, niti se poistovjetiti ni s jednom do sada nastalom državom. Možemo reći da Nozick u određenoj mjeri prejudicira događaj stvari. To vrijedi za nastanak zaštitnog udruženja koje se zaista može, ali ne mora pojaviti. No ostvarivanje monopola, pa makar i de facto monopola, kao stupnja u koncepciji jednog libertarijanca, sigurno nije najsretnije rješenje. Tko nam garantira da nakon ostvarivanja monopola dominantno udruženje neće kao monopolist početi naplaćivati nerealno visoko cijene za svoje usluge.

³² Ibid., 36.

³³ Jonathan Wolff, Robert Nozick – Property Justice and the Minimal State, Polity Press, Cambridge, 1991., 47
The basic idea of an invisible-hand explanation is to show how something that looks designed may Nevertheless arise or evolve as an unintended consequence of their action. So Nozick argues that individuals in the state of nature, in trying to improve their position, will perform actions which will eventually bring about a minimal state, although no one intended this, or perhaps even thought about the creation of a state.

³⁴ Petar Šturanović, Politička filozofija Roberta Nozicka: kontroverzni libertarijanizam, Filozofska istraživanja, Vol 38, No. 2, 2018., 394 (pristupio 30.08.) <https://hrcak.srce.hr/211803>

4.4. Neovisni pojedinci i dominantna zaštitna agencija

Pretpostavimo da među velikom skupinom klijenata jedne zaštitne agencije, živi skupina pojedinaca koji to nisu. Neki izrazito individualistički nastrojeni ljudi poput Johna Waynea, mogu odbiti kupiti takvu uslugu, budući da su spremni braniti se i kazniti druge ako se ukaže potreba. Naravno, mogli bismo postaviti pitanje koliko će biti uspješni, ali ostaje poanta da je teško vidjeti, kako bi prema libertarijanskom pogledu, netko mogao biti prisiljen odustati od prirodnog prava na kažnjavanje.³⁵ Tih nekoliko samostalaca (možda i samo jedan) zajednički ili pojedinačno brane svoje prava u odnosu na pojedince i grupe, uključujući i klijente one agencije. Locke je smatrao da se nikog ne smije prisiljavati da uđe u građansko društvo; neki to mogu odbiti i ostati u slobodi prirodnog stanja, čak i ako većina odluči pristupiti. Da bi se zaključilo kako se dominantna zaštitna agencija smije ponašati prema neovisnim pojedincima, moramo ispitati status proceduralnih prava i zabrana riskantnih aktivnosti unutar prirodnog stanja.³⁶

Linija (ili vektorski prostor) opisuje područje moralnog prostora oko pojedinca. Locke smatra da tu crtu određuju pojedinčeva prirodna prava, koja ograničavaju postupke drugih. Oni koji ne dijele Lockeova stajališta smatraju da su drugi parametri važni u određivanju položaja i izgleda te crte. U svakom slučaju nameće se pitanje: Je li drugima zabranjeno činiti djela koja prelaze tu granicu ili zadiru na to omeđeno područje, ili im je dopušteno činiti takva djela pod uvjetom da obeštete osobu čija je granica povrijeđena? Najzanimljivija su po mnogo čemu neka dodatna razmatranja protiv slobodnog dopuštanja svih djela pod uvjetom da se isplati odšteta. *Neka djela koja se mogu kompenzirati izazivaju strah. Strepimo da nam se ta djela ne dogode, čak ako znamo da ćemo dobiti odštetu. Kad bi X dočuo da se Y poskliznuo ispred nečije kuće, slomio ruku i dobio 2000 dolara nakon što je sudskim putem tražio odštetu za tu povredu, mogao bi pomisliti: „Baš je srećković taj Y da mu se to dogodilo; isplati se slomiti ruku i dobiti 2000 dolara; to sasvim pokriva takvu povredu.“ No ako bi netko došao X-u i rekao: „Idući ću ti mjesec možda slomiti ruku, a ako to učinim dat ću ti 2000 dolara odštete, premda možda odlučim da ti je ne slomim pa ti možda neću dati ništa“, bi li X*

³⁵ Jonathan Wolff, Robert Nozick – Property Justice and the Minimal State, Polity Press, Cambridge, 1991., 50. Some strongly individualistic people – John Wayne type – may refuse to buy such a service, being prepared to defend themselves and punish others should the need arise. Of course, we could question how successful they are likely to be, but the point remains that is hard to see how, in a libertarian view, someone could be compelled to give up the natural right to punish.

³⁶ Robert Nozick, Anarhija, Država i Utopija, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., 86.

*pomislio kakav je srećković? Ne bi li umjesto toga hodao svijetom pun zebnje, trzao se na šumove iza leđa, nervozan očekivao da bi ga iznenada mogao snaći bol.*³⁷

Sustav koji bi dopuštao napade pod uvjetom da se žrtvu poslije obešteti, stvorio bi napete ljude, koji bi se bojali napada, prepada i povreda. Sustav koji dopušta djela što izazivaju i strah pod uvjetom da se njihove žrtve obeštete, sadrži u sebi štetu po neobeštećene zbog straha onih potencijalnih žrtava koji i nisu stvarne žrtve. Ljudi poput Johna Waynea imaju prirodno pravo kažnjavati druge, ali dominantna agencija odbija mu dopustiti da ostvari ovo pravo zbog rizika od štete koji će učiniti zlouporabom tog prava. No, Nozick tvrdi, ako mu se zabrani korištenje svog prirodnog prava, dominantna agencija mu to mora nadoknaditi. Najprikladniji način kompenzacije, - u danim okolnostima jest pružiti mu usluge zaštite. Kad ultraminimalna država nudi zaštitu onima kojima brani upotrebu sile, postaje država; minimalna država.

4.5. Država

Dominantna zaštitna agencija unutar nekog teritorija zadovoljava dva nužna uvjeta da bi bila država: da ima potrebnu vrstu monopola nad uporabom sile na nekom teritoriju te da štiti prava sviju na tom teritoriju. Zbog tih središnjih aspekata države individualistički anarhisti osudili su državu kao nemoralnu. Otpisati primjedbe individualističkih anarhista u vezi s minimalnom državom možemo, jer ona nije nepravedno nametanje monopola; de facto monopol nastaje procesom nevidljive ruke i moralno dopustivim sredstvima, a da se pritom ne krše ničija prava i da se ne prisvajaju neka specijalna prava koja drugi ne posjeduju.

Naše objašnjenje tog de facto monopola jest objašnjenje nevidljive ruke. Ako je država institucija (1) koja ima pravo silom provoditi prava, zabranjivati opasno privatno provođenje pravde, ukidati takve privatne postupke, itd. te (2) koja je na nekom geografskom teritoriju praktički praktički jedini nositelj prava iz (1) tada smo objašnjavajući (2) (premda ne i (1)) nevidljivom rukom, djelomice nevidljivom rukom objasnili i postojanje države. Ili točnije, djelomice smo nevidljivom rukom objasnili postojanje ultraminimalne države. Koje je objašnjenje nastajanja minimalne države? Dominantna zaštitna asocijacija s monopolom moralno je obvezatna kompenzirati štete koje je uzrokovala onima kojima zabranjuje samozaštitne aktivnosti u odnosu prema svojim klijentima.³⁸

³⁷ Ibid., 97.

³⁸ Ibid., 163.

4.6. Raspodjelna pravda

Nozickovo najpoznatije djelo *Anarhija, država i utopija* sadrži osnove njegove teorije distribucije dobara u društvu. U prvom dijelu Nozick analizira prirodno stanje i nastanak države te dolazi do zaključka da je samo minimalnu državu moguće opravdati. U drugom dijelu on brani minimalnu državu i izlaže svoju teoriju ovlaštenja te analizira Lockeovu teoriju stjecanja i vlasništva, koju prihvaća kao temelj svoje teorije ovlaštenja. Također analizira ostale teorije distribucije dobara u društvu, uključujući Rawlsovu i Marxovu teoriju. U posljednjem dijelu analizira utopije i kritizira postojeće, filozofski iskonstruirane utopije. U ovom poglavlju naglasak je stavljen na drugi dio, posebno, na sedmo poglavlje, koje je Nozick nazvao - *Raspodjelna pravda*. Nozick svoju „teoriju ovlaštenja“ započinje i izlaže ovako: „Minimalna država je najekstenzivnija država koju se može opravdati. Svaka druga ekstenzivnija država krši ljudska prava. U ovom poglavlju ćemo istražiti tvrdnju da je ekstenzivnija država opravdana jer je nužna (ili najbolji instrument) za postignuće raspodjelne pravde. Kad čujemo riječ raspodjelan, većina ljudi pretpostavi da se nešto ili neki mehanizam služi nekim načelom ili mjerilom da bi podijelio zalihi nečega. Nema središnje raspodjele, nijedna osoba ili grupa nema pravo na nadzor nad svim resursima i na zajedničko odlučivanje o tome kako bi ih trebalo raspodijeliti. U slobodnom društvu, različite osobe kontroliraju različite resurse, a nova posjedništva niču na temelju dobrovoljnih razmjena i aktivnosti“.³⁹

Teorija pravednosti u posjedu sastoji se od tri velike podteme. *Prva je izvorno stjecanje posjedništva*, apropiacija stvari koje nemaju posjednika. *Druga* podtema govori o *prijenosu posjedništva* s jedne osobe na drugu. Kojim procesima neka osoba može prenijeti posjedništvo na drugu? *Treća* važna podtema unutar teme pravednosti u posjedništvu jest *ispravljanje nepravdi u posjedništvu*.⁴⁰ Iz izvornog stjecanja posjedništva proizlazi načelo pravednosti u stjecanju, iz prijenosa posjedništva načelo pravednosti u prijenosu, a iz ispravljanja nepravde u posjedništvu načelo rektifikacije.

Nozick temelji svoju teoriju raspodjelne pravde na načelima (1) izvornog stjecanja posjedništva i (2) prijenosu posjedništva s jedne osobe na drugu. Treće načelo – ispravljanje nepravde u posjedništvu Nozick uvodi jer shvaća da situacija u svijetu nije idealna.

³⁹ Ibid., 201.

⁴⁰ Ibid., 203., 205.

Kad bi svijet bio potpuno pravedan, sljedeće induktivno određenje potpuno bi obuhvatilo temu pravednosti u posjedništvu.

Osoba koja stječe posjedništvo u skladu s načelom pravednosti u stjecanju ima pravo na to posjedništvo.

Osoba koja stječe posjedništvo u skladu s načelom pravednosti u prijenosu od nekog drugog tko ima pravo na to posjedništvo, ima pravo na to posjedništvo.

Nitko nema pravo na neko posjedništvo osim (ponovljenom) primjenom 1 i 2.

Potpuno načelo raspodjelne pravde glasilo bi: raspodjela je pravedna ako svatko ima pravo na posjedništvo kojem je posjednikom prema toj raspodjeli. Raspodjela je pravedna ako slijedi iz druge pravedne raspodjele legitimnim sredstvima. Legitimna sredstva prijelaza s jedne raspodjele na drugu određena su načelom pravednosti u prijenosu. Legitimni prvi potezi određeni su načelima pravednosti u stjecanju. Sve što pravednim postupcima slijedi iz pravedne situacije pravedno je. Načini promjene određeni načelom pravednosti u prijenosu održavaju pravednost. To što je iz pravedne situacije *mogla* nastati neka situacija pomoću sredstava koja zadržavaju pravednost *nije* dovoljno da bi se dokazala njezina pravednost. Pravednost u posjedništvu jest povijesna; ona ovisi o tome što se zapravo dogodilo.⁴¹

Evidentno je i bjelodano da Nozick smatra svoja prva dva načela dovoljnim uvjetima za dokazivanje posjedništva nad bilo čime. Shvaćajući da situacija u stvarnom nije idealna, piše „kad bi svijet bio potpuno pravedan“. Zbog toga uvodi načelo rektifikacije i postavlja pitanje: „Ako su prošle nepravde dale oblik sadašnjem posjedništvu na razne, neke ustanovljive a neke i neustanovljive načine, što bi se sad – ako išta – trebalo učiniti da bi se ispravile te nepravde?“⁴² Isto tako, pita se, što ako je nepravda dugoročna i ako je prešla u iduću generaciju pa potomci osoba kojima je nanescena nepravda osjećaju posljedice? Zbog toga smatra da načelo rektifikacije mora biti utemeljeno na povijesnim podacima. Pravedno je posjedništvo zato bazirano na poštivanju tri navedena načela.

4.7. Povijesna načela i načela završnog rezultata

Nakon analize triju temeljnih načela, Nozick se okreće opisivanju *ovlašćujuće teorije pravednosti* kao povijesne teorije. Opće odrednice teorije ovlaštenja osvjetljavaju prirodu i

⁴¹ Ibid., 204., 205.

⁴² Ibid., 205

nedostatke drugih koncepcija raspodjelne pravde. Teorija ovlaštenja pravednosti u raspodjeli jest povijesna; pravednost raspodjele ovisi o tome kako je do nje došlo. Za razliku od toga, *načela pravednosti sadašnjeg vremenskog odsječka* tvrde da se pravednost raspodjele određuje time kako su stvari raspodijeljene (tko ima što) prema procjeni na temelju nekih strukturalnih načela pravedne raspodjele.⁴³

U skladu s načelima sadašnjeg vremenskog odsječka, sve o čemu valja voditi računa kada se donosi sud o pravednosti neke raspodjele, jest tko završava s čime; u usporedbi dviju raspodjela potrebno je jedino analizirati matricu koja prikazuje raspodjele. Nikakav drugi podatak ne mora se ugraditi u načelo pravednosti. Posljedica je takvih načela pravednosti da su svake dvije strukturalno identične raspodjele jednako pravedne. (Dvije su raspodjele strukturalno identične ako imaju jednaki profil, ali vjerojatno u njima različite osobe zauzimaju zadane položaje. To što ja imam deset, a vi imate pet, ili ja imam pet, a vi deset, strukturalno su identične raspodjele.) Ekonomija blagostanja jest teorija načela pravednosti sadašnjeg vremenskog odsječka. Većina ljudi ne prihvaća načela sadašnjeg vremenskog odsječka kao nešto što bi potpuno objasnilo priču o raspodjelnim udjelima. Oni smatraju da je u ocjeni pravednosti neke situacije važno uzeti u obzir ne samo raspodjelu koju situacija utjelovljuje, nego i način na koji je do te raspodjele došlo.⁴⁴

Nakon što je elaborirao prvo od obilježja teorije pravednosti; da je povijesna teorija; inzistiranje na povijesnosti pravednosti uključuje i odbijanje zamisli da bi se raspodjela trebala odvijati prema nekom obrascu raspodjele, Nozick se okreće drugom obilježju, odvajanju od onih povijesnih teorija pravednosti koje svoja načela temelje na nekom obrascu ili uzorku. Kako bi pokazao da te „uzorkovane“ teorije ne udovoljavaju našim intuicijama o pravednosti, Nozick prezentira svoj slavni primjer s košarkašem Wiltom Chamberlainom.⁴⁵

4.8. Argument Wilta Chamberlaina

Ako ljudi u skladu s nekim pravednim obrascem uistinu posjeduju svoju imovinu, i ako je veliki dio njih voljan dio te imovine prenijeti na Wilta Chamberlaina kako bi uživali u gledanju njegovih majstorija pod obručem, onda nužno slijedi da će doći do promjene omjera raspodjele imovine tako da će Chamberlain imati više, a njegovi obožavatelji manje. Ako

⁴³ Ibid., 206

⁴⁴ Ibid., 207., 208.

⁴⁵ Tvrтко Jolić, Robert Nozick, Anarhija, država i utopija, Prolegomena: Časopis za filozofiju, Vol. 4 No. 1, 2005., 146. (pristupio 01.09.) <https://hrcak.srce.hr/178>

pretpostavimo da je raspodjela sredstava prije toga prijenosa bila u skladu s nekim obrascem koji smatramo pravednim, Nozickov je stav da onda moramo prihvatiti da je i novonastala raspodjela koja krši prvotni obrazac isto tako pravedna. Sloboda razbija sve obrasce.⁴⁶

Nije jasno kako pristaše alternativnih koncepcija raspodjelne pravde mogu odbiti koncepciju pravednosti stjecanja ovlaštenja u posjedništvu. Naime, pretpostavimo da se ostvari neka raspodjela koja je u skladu s jednom od ovih ne-ovlasnih koncepcija. Pretpostavimo da je to vama najdraža raspodjela i nazovimo je raspodjelom D1; vjerojatno svatko ima jednak udio, vjerojatno udjeli variraju u skladu s nekom dimenzijom prirasla vašem srcu. A sada pretpostavimo da vlada velika potražnja košarkaških klubova za Wiltom Chamberlainom, zato što on privlači gledatelje. (A pretpostavimo i da se ugovori sklapaju samo na godinu dana i da su igrači slobodni subjekti.) On potpiše sljedeći ugovor sa svojom momčadi: u svakoj utakmici na domaćem terenu, dvadeset pet centi od svake ulaznice ide njemu. (Zanemarimo sad pitanje „guli“ li on time vlasnike, ne brinući se za to kako će oni s time proći.) Počne sezona, i ljudi veselo dolaze na utakmice njegove momčadi; kupuju ulaznice, i svaki put ubace dvadeset pet centi od cijene ulaznice u posebnu škrabicu na kojoj piše Chamberlainovo ime. Raduje ih da će ga vidjeti kako igra; za njih to vrijedi punu cijenu ulaznice. Pretpostavimo da u jednoj sezoni na njegove utakmice na domaćem terenu dođe milijun gledatelja i Wilt Chamberlain utrži 250.000 dolara, mnogo veći iznos od prosječne zarade, a možda i veći od svih zarada. Ima li on pravo na tu zaradu? Je li ta nova raspodjela, D2, nepravedna? Ako je tako, zašto? Nema dvojbe oko toga jesi li svi imali kontrolu nad resursima kojima su raspolagali u D1; budući da je to bila raspodjela (vama najdraža) za koju smo (za potrebe ovog članka) pretpostavili da je prihvatljiva. Svaka od tih osoba *odlučila* je Chamberlainu dati dvadeset pet svojih centi. Mogli su taj iznos potrošiti na odlazak u kino, ili kupiti čokoladicu. Ali su oni svi, barem njih milijun, na hrpicu sabrali taj novac za Wilta Chamberlaina u zamjenu da bi ga gledali kako igra košarku.⁴⁷ Ako je D1 bila pravedna raspodjela, i ljudi su dobrovoljno prelazili iz nje u D2 prenoseći dijelove svojih udjela koji su dobili u sklopu D1 (čemu je to služilo nego da nešto učine s time?), nije li pravedna i D2? Ako su ljudi imali pravo raspolagati resursima na koje su imali pravo (prema D1), nije li to podrazumijevalo da imaju pravo dati ih Wiltu Chamberlainu, ili ih razmijeniti s njime. Može li se itko drugi žaliti u ime pravednosti? Svi drugi već imaju svoj legitimni udjel na temelju D1. Prema D1, nema ničega što netko ima a što bi netko smio tražiti u ime pravednosti. Da bismo se riješili u ovom trenutku nevažnih primjedbi, mogli bismo zamisliti razmjene koje se

⁴⁶ Ibid., 146., 147.

⁴⁷ Nozick., 2003., 216.

događaju u socijalističkom društvu, poslije radnog vremena.⁴⁸ Nakon što odigra onoliko košarke koliko ga to traže njegove dnevne obveze, ili nakon što posvršava svoje druge dnevne obveze, Wilt Chamberlain odluči raditi prekovremeno kako bi zaradio još malo novca. Zašto bi netko radio prekovremeno u društvu u kojem se pretpostavlja da su mu potrebe zadovoljene? Vjerojatno zato što mu je stalo do još nečega osim potreba. Ja volim pisati po knjigama koje čitam i volim da su mi na dohvat kako bi mogao listati po njima u sitne sate. Pretpostavljam da nijedno društvo neće osigurati takve resurse svakome tko bi ih želio kao dio svoje svakodnevice. Stoga, pojedinci ili moraju biti bez nekih posebnih stvari koje žele, ili im mora biti dopušteno da učine nešto kako bi stekli neke od tih stvari. Na temelju čega bi neravnopravnosti koje bi uslijed toga nastale bile zabranjene? Male bi tvornice iznikle i u socijalističkom društvu, kada ih se ne bi zabranjivalo. Ja rastopim jedan dio svog privatnog vlasništva (D1) i načinim iz tog materijala stroj. Ponudim vama, i drugima, da jednom tjedno održim predavanje iz filozofije u zamjenu za to da vi okrećete ručicu mog stroja, čije proizvode ja zamijenim dalje za druge stvari, i tako dalje. Privatno vlasništvo čak i nad sredstvima za proizvodnju javljalo bi se i u socijalističkom društvu koje ljudima ne bi zabranjivalo da se prema vlastitu nahođenju služe nekim resursima koje su dobili u sklopu socijalističke raspodjele D1.⁴⁹ Opće mjesto koje ilustrira primjer Wilta Chamberlaina te primjer poduzetnika u socijalističkom društvu sastoji se u tome da nijedno načelo završnog stanja ili raspodjelnog uzorkovanog načela pravednosti ne može biti trajno ostvareno bez trajnog miješanja u privatni život pojedinaca.

Zaključio bih po pitanju argumenta Wilta Chamberlaina; tu dolazi do problema sekundarne preraspodjele. Moralno, ekonomski i politički, ali prije svega moralno, Nozicku je kao libertarijancu, prije svega desnom libertarijancu, iznad svega stalo do toga da ograniči preraspodjelu. Preraspodjela se ne može ukinuti i toga je Nozick svjestan, jer bi onda imali ljude kao odvojene otoke. Treba minimalizirati preraspodjelu, a ako već postoji vezivati je uz posebne kvalitete. Preraspodjelu vezujemo uz posebnu kvalitetu Wilta Chamberlaina kao košarkaša, te za to plaćamo. Mi možemo osobu koja posebno vrijedi, posebno vrednovati, ali što je s drugima. Što je sa svima, uzmimo kao primjer radijsku/televizijsku emisiju? Emisija se može vrednovati kroz broj klikova, pa s obzirom na broj klikova ide određen broj novaca zvijezdi/ gostu. Što je sa svima u pogonu, portira, gospođe koja montira emisiju? Što je sa svima bez kojih nema emisije? Čim bi bio netko nezadovoljan, dolazi do problema, sabotiranja i nema emisije. Dolazi do toga, da tko god je zvijezda, bez običnog pojedinca toga

⁴⁸ Ibid., 217.

⁴⁹ Ibid., 218.

nema, te to je socijalna kritika. Wilt Chamberlin košarkaški gledano, igrao je poziciju centra, što je s playmakerom koji mora loptu dostaviti do Wilta Chamberlaina? Zašto nebi i košarkaš na poziciji playmakera dobivao 25 centi? Koncept sekundarne preraspodjele Nozick ostavlja otvorenim i na neki način ga prepušta da se ljudi sami dogovore – u dotičnom primjeru – ljudi koji rade na radijskoj/televizijskoj emisiji, gost i drugi. Nozick je jasno shvatio vječni sukob slobode i jednakosti; te tvrdi, u slučaju dvojbe mi smo za slobodu. Ne morate raditi emisiju ako vam se ne sviđa, nemojte montirati emisiju ako vam se ne sviđa, nemojte gostovati u emisiju ako vam se ne sviđa. Tu je osnovna poteškoća, zašto ga sa lijeve političke pozicije kritiziraju. Osoba može reći: „ja ne želim više montirati emisiju, jer mi se ne sviđa kako me se tretira“, ali ta osoba može ostati bez posla i može doći na rub gladi. Nozick pretpostavlja zajednicu, unutar koje je društvo, u kojoj nema socijalne zaštite, socijalne skrbi; mi preživljavamo na osnovi vlastitih kvaliteta. Pritisak na meni da radim, na čemu i počiva liberalni koncept tržišta, mnogo bolje i efikasnije natjera na rad, jer znam da ću u suprotnom umrijeti od gladi ako ne radim. Ako o meni ovisi obitelj, djeca, u takvom je slučaju veoma teško dokazivati da se tu radi o slobodnom izboru.

4.9. Lockeova teorija stjecanja

Da bi teorija ovlaštenja bila funkcionalna, Nozicku je potrebna teorija izvornog stjecanja vlasništva nad bezvlasnim predmetima. Kao i u slučaju prirodnog stanja, Nozick i ovdje slijedi Locke. Kao što je već i napomenuto, ali nije na odmet ponoviti: „prema Nozicku, teorija vlasničkih prava zahtijeva tri načela: „pravednost u početnom stjecanju“, „pravednost u prijenosu“ i „pravednost u ispravljanju“. John Locke, - u svojim spisima o vlasništvu bavio se prije svega prvim pitanjem: kako pojedinac može dobiti pravo na vlasništvo prisvojeno iz prirodnog stanja“⁵⁰ Za Lockeja je neupitno da posjedujete razna prava nad svojim vlasništvom ako ste vlasništvo stekli ispravno. Još uvijek postoje znatna znanstvena neslaganja kako valja isčitati Lockeove argumente. I sam bi se Locke mogao složiti da nisu posve jasno izneseni. No nema sumnje da je za Lockeja u stjecanju vlasništva najvažniji rad.⁵¹

To nameće mnogo pitanja. Gdje su granice toga s čime je rad povezan? Ako neki astronaut iskrči komad zemljišta na Marsu, je li on uložio svoj rad u cijeli planet (tako da mu

⁵⁰ Jonathan Wolff, Uvod u političku filozofiju, Sveučilište u Zagrebu-Hrvatski studiji, 1996./2011., 125.

⁵¹ Ibid., 126.

je postao vlasnikom), cijeli nenaseljeni svemir ili samo u taj komad tla? Koji komad zemljišta neka radnja pretvara u nečije vlasništvo? Zašto povezanost nečijeg rada s nečim čini toga nekoga njegovim vlasnikom?⁵² Locke polazi od dvije premise: posjedujete svoj vlastiti rad i radeći na nekom predmetu „miješate svoj rad“ s tim predmetom. Stoga, ako na taj predmet prethodno nitko nije polagao pravo, vi postajete vlasnikom predmeta na kojem ste radili (pod uvjetom da ste ostavili dovoljno i jednako dobro za ostale). Ne iznenađuje da se ovaj argument naziva Lockeov argument „miješanja rada“. Glavna zamisao koja se nalazi u pozadini ovoga argumenta iznimno je privlačna. Oni koji se prvi late posla na nekom komadu zemlje trebaju imati pravo da ga zadrže.⁵³ No Robert Nozick istaknuo je jedan ozbiljni nedostatak. Izgleda da tvrdnja da vas miješanje rada sa zemljom ovlašćuje na tu zemlju počiva na jednoj prešućenoj premisi – ako nešto posjedujete i pomiješate to s nečim drugim što je trenutno bez vlasnika (ili je zajednički posjed svih), onda postajete vlasnici te druge stvari. No ova je premissa posve sigurno pogrešna i Nozick nam nudi protuprimjer: „Ako sam vlasnik limenke soka od rajčice i prolijem je u more tako da se njegove molekule (učinjene radioaktivnim, kako bih to mogao provjeriti) ravnomjerno izmiješaju s morem, postajem li time vlasnikom mora, ili sam budalasto prosuo svoj sok od rajčice?“⁵⁴

Nozick sažima Lockeovu teoriju stjecanja na način da vlasnička prava nad nekim bezvlasnim predmetom potječu iz činjenice da je netko u njih uložio svoj rad. Pitanja koja on postavlja pred Lockeovu teoriju sažeo je Plant: Koje su granice onoga s čime je pomiješan rad? Radimo samo na dijelovima predmeta. Zašto iz umiješanosti rada slijedi pravo na cjelinu predmeta?

Zašto miješanje mojeg rada, kojeg sam vlasnik, s nečime nad čime nisam vlasnik, dovodi do toga da postajem vlasnik stvari, a ne do toga da izgubim ono čega sam vlasnik, kao suprotno stjecanju onoga čega nisam? Zašto bi miješanje rada s nečim tvorilo ovlaštenje na cjelinu te iste stvari, a ne samo na dodanu vrijednost koju je taj rad stvorio? Ako moj rad nešto dodaje vrijednosti stvari, svakako bi se moglo smatrati da imam pravo na tu dodanu vrijednost, ali zašto bi imao pravo na cijeli objekt?⁵⁵

Nozick ustvari ne odgovara na ova pitanja nego prelazi na analizu Lockeova uvjeta stjecanja vlasništva i tvrdi da se: „Lockeovim uvjetom da za ostale bude ostavljeno dovoljno i jednako dobro (27 odjeljak) želi se osigurati da se situacija drugih ne pogorša.“⁵⁶ Nakon toga prelazi na pitanje regresa i uzima osobu Z kojoj nije ostavljeno dovoljno i jednako dobro.

⁵² Nozick, 2003., 232.

⁵³ Wolff, 1996./2011., 127.

⁵⁴ Nozick, 2003., 233.

⁵⁵ Raymond Plant, *Suvremena politička misao*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2002., 164.

⁵⁶ Nozick, 2003., 234

Tvrđi da onda osoba Y nije trebala prisvojiti svoj dio jer je time zakinula Z, a to nas dovodi do toga da ni osoba X nije trebala prisvojiti svoj dio jer je ona zakinula Y. Tako dolazimo do regresa do osobe A i ispada da nitko nije smio ništa prisvojiti. Zato Nozick uvodi dva načina na koja netko može pogoršati položaj druge osobe prisvajanjem: „prvi je da se propusti prilika poboljšati svoj položaj određenim ili bilo kojim prisvajanjem; i drugi, time što više nije sposoban služiti se slobodno (bez prisvajanja) onime čime se prethodno mogao služiti.“⁵⁷

4.10. Rawlsova teorija

Prema slavnom američkom filozofu Johnu Rawlsu, *justice as fairness*, tj. pravednost kao pravičnost, najprimjerenija je koncepcija pravednosti za temeljnu strukturu demokratskog društva. Tu je koncepciju Rawls u cijelosti predstavio 1971. u djelu *Teorija pravednosti* te u njenu preinaku u političku koncepciju u *Političkom liberalizmu* iz 1993. Podizanjem klasičnih ugovornih teorija na viši stupanj apstrakcije Rawls uvodi (specifičan) izvorni položaj i veo neznanja. Ta dva momenta njegovu teoriju čine drugačijom od ostalih ugovornih teorija.⁵⁸

Rawls kaže da ljudi u izvornom položaju ne znaju svoje mjesto u društvu ni svoj klasni položaj. Ne znaju svoj društveni status, ni spol ni rasu. Važno je da ne znaju ništa ni o svojim „prirodnim resursima – svojoj snazi i sposobnostima. U pogledu svega toga ne znaju kakve su karte dobili. Je li im to dovoljno da dođu do sporazuma? I bilo bi kada bi osobni interesi bili jedino oko čega su ljudi podijeljeni kada je u pitanju pravednost. Rawls uviđa da bi to bilo grubo pojednostavljivanje. Ljudi se prepiru i zbog toga što cijene različite stvari. Ljudi imaju različita moralna, vjerska i filozofska stajališta, i različite ciljeve i ambicije. Rawls isključuje ove informacije. Ljudi u izvorom položaju ne znaju ni vlastitu koncepciju dobra ni, kako Rawls kaže, svoje „posebne psihološke preferencije“. Snaga ove metode pokazuje i to što se čini da su dosadašnje pretpostavke dovoljne da se objasni zašto bi se ljudi u izvornom položaju sporazumjeli oko načela što ga Rawls naziva načelom slobode: svaka osoba treba imati jednak i opsežan skup osnovnih sloboda. Izabrati drugačije načelo s kojim bi se regulirala sloboda, značilo bi zapravo da se provodi diskriminacija prema nekoj skupini ili da se prihvaća smanjenje svačije slobode. No tko bi pristao na to kada ne bi znao kojoj skupini ili skupinama pripada? Tko bi se odlučio diskriminirati određenu rasu, a da sam ne zna kojoj rasi pripada? Uvjeti izvornog položaja iza vela neznanja nemaju namjeru opisati

⁵⁷ Ibid., 234., 235.

⁵⁸ Marita Brčić, Načelo razlike. Ključ za pravednije demokratsko društvo, Filozofska istraživanja, Vol 30 No. 1-2, 2010., 63., 64. (pristupio 01.09.) <https://hrcak.srce.hr/62952>

ljudsku prirodu, već funkcioniraju kao metodološko sredstvo. To je sredstvo koje nam pomaže da dođemo do stajališta o ispravnim načelima pravednosti.⁵⁹

Do kojih bismo načela pravednosti došli u ovako konstruiranom izvornom položaju? Rawls tvrdi da svatko od nas u svakom trenutku može zamisliti da stupa u izvorni položaj. Ako to učinimo, i sami ćemo uvidjeti da li bismo uistinu izabrali njegova načela pravednosti. Rawls tvrdi da bismo izabrali sljedeća načela:

Svaka osoba ima jednako pravo na u potpunosti adekvatnu shemu jednakih osnovnih prava i sloboda koja je spojiva s istom shemom za sve, a u toj shemi jednakim političkim slobodama, i samo tim slobodama, valja jamčiti njihovu pravičnu vrijednost.

Društvene i ekonomske nejednakosti trebaju zadovoljiti dva uvjeta: prvo, trebaju se odnositi na službe i položaje dostupne svima pod uvjetima pravične jednakosti mogućnosti; drugo trebaju biti od najveće koristi za najlošije članove društva.⁶⁰

Prvo se načelo naziva načelom slobode, drugo pod a) načelom razlike, a pod b) načelom pravične mogućnosti. Prema Rawlsu, načelo slobode ima „leksičko prvenstvo“ u odnosu na druga dva, jednako kao šta ga ima i načelo pravične mogućnosti u odnosu na načelo razlike. Za Rawlsa to znači da jednom kada dosegemo određenu razinu blagostanja, briga za slobodu treba imati apsolutno prvenstvo nad pitanjima ekonomskoga blagostanja ili jednakih mogućnosti. Osvrnuvši se na *načelo razlike*, možemo primjetiti da je dotično načelo, egalitarističko načelo u smislu jednake distribucije dobara između svih građana. To načelo kaže: „sve društvene vrijednosti – sloboda i mogućnosti, dohodak i bogatstvo i društveni temelji samopoštovanja – trebaju biti raspodijeljeni jednako, osim ako je nejednaka raspodjela bilo koje ili svih tih vrijednosti, u svačiju korist“.⁶¹ Međutim, Rawls uzima u obzir argument da egalitarizam ne ostavlja mjesta za poticaje. Drugim riječima, neki će ljudi raditi naporno ako znaju da će za to dobiti dodatnu nagradu. Zbog toga se egalitarizam ponekada optužuje da je neučinkovit i neracionalan. Rawls usvaja uvjetnu tvrdnju da nejednakost treba dopustiti *ako* je ona nužna da bi svima bilo bolje, a posebice nego što bi inače bilo onima u najlošijem položaju. Može li Rawls pokazati da se zbog pravednosti treba dati prednost načelu razlike? Da bi to pokazao, služi se sredstvom hipotetskog ugovora. U izvornom položaju ljudi bi izabrali njegova načela pravednosti a ne utilitarizam. No zašto bi to učinili? Zašto ne izabrati

⁵⁹ Wolff, 1996./2011., 142., 143.

⁶⁰ John Rawls, *Politički liberalizam*, Kruzak, Zagreb, 2000., 5.

⁶¹ John Rawls, *Teorija pravde*, Feniks knjiga, Zagreb, 2013., 48.

utilitaristička načela? Moglo bi nam biti od pomoći ako razmotrimo prilagođenu verziju izvornog položaja. Zamislite da ste se upravo probudili u bolničkom krevetu. Odmah shvatite da ste izgubili velik dio pamćenja. Ne sjećate se svoga imena, spola, boje kože, niti to možete otkriti pregledavajući se. Nedostupni su vam podaci o vašoj obitelji, zanimanju, položaju, snazi, vještinama i itd. Tada u bolničku sobu uđe čovjek u bijelom ogrtaču. „Dobro jutro“ kaže „ja sam profesor John Rawls. Sutra će vam se vratiti pamćenje, ukloniti ćemo vam zavoje i moći ćete izići iz bolnice. Nemamo, dakle, previše vremena, Htjeli bismo da nam kažete kako biste željeli da društvo bude uređeno, imajući na umu da ćete od sutra živjeti u društvu koje ste odabrali. Želimo da društvo uredite isključivo u vlastitom interesu. Iako ne znate koji su vaši stvarni interesi, mogu vam reći da želite što je više moguće primarnih dobara – slobode, mogućnosti, bogatstva i prihoda – i da se ne trebate brinuti za sudbinu bilo koga drugoga. Svratit ću večeras da vidim što ste odlučili.“ Što bi bilo racionalno izabrati u ovakvim okolnostima?⁶² Biste li izabrali načelo slobode? Već smo vidjeli glavne razloge zašto bi ste trebali. Kako ne znate kojoj skupini ili skupinama pripadate, bilo bi neracionalno da diskriminirate sebe. To je razlog da se izabere načelo slobode. Iza vela neznanja, ili iz vašeg bolničkog kreveta, proizlazi da je načelo slobode očit i automatski izbor. Sjetite se ipak da Rawls tvrdi da ne samo da će ljudi usvojiti načelo slobode već i da će mu dati „leksičko prvenstvo“ u odnosu na druga načela. Prema ovom mišljenju slobodu ne možemo žrtvovati ni zbog čega drugoga. No moglo bi se prigovoriti da nije posve racionalno dati takvo apsolutno prvenstvo slobodi. Ponekad slobodu treba žrtvovati zbog sigurnosti – sjetimo se ratne cenzure i redarstvenoga sata. A u vremenima ekonomske bijede i oskudice mogli bismo prihvatiti ograničenje političkih i građanskih sloboda ako je to jedini način da si osiguramo hranu za preživljavanje. Kako onda možemo prihvatiti prvenstvo slobode?⁶³

Kod izvođenja načela razlike (distribucija bogatstva i prihoda u društvu treba biti jednaka, osim ako će nejednakost ići svima u korist, posebice onima koji su u najlošijem položaju) postavljamo si pitanje, zašto bi se izabralo takvo načelo? Raspravljamo o primjeru problema racionalnog izbora u uvjetima neizvjesnosti. Da bismo vidjeli o čemu je riječ uzmimo kao primjer objed u restoranu i sam odabir jela. Ponuđen vam je jelovnik i na jelovniku su samo dvije stavke – školjke i dinja. Dinja je siguran izbor. Školjke međutim predstavljaju rizik, pokvarena školjka može vam pokvariti čitav tjedan. Iz iskustva možete pretpostaviti da će, recimo, jedan od deset obroka školjki imati loš učinak. Što bi izabrali s obzirom na ove podatke? Prema jednoj teoriji racionalnog izbora, trebali bismo

⁶² Wolff, 1996./2011., 143.

⁶³ Ibid., 144.

„maksimalizirati očekivanu korisnost“ ili „maksimalizirati prosječnu vrijednost“. Ako želite maksimalizirati očekivanu korisnost onda ćete izabrati školjke. No je li to najracionalnije učiniti? Iako se školjke u jednom pogledu isplate, one su ipak riskantne. Dinja je dobar izbor, sigurna opcija i barem za neke ljude racionalniji izbor. Za one koji bi izabrali dinju, kažemo da prihvaćaju „maksimin“ načelo racionalnog izbora. Dinja nije neupitno jedini racionalan izbor s jelovnika. Nekada je racionalnije preuzeti poneki rizik. Međutim Rawls tvrdi da je zbog krajnje posebnih okolnosti u izvornom položaju maksimin jedini racionalan izbor u tom slučaju.⁶⁴

4.11. Nozickova kritika Rawlsove teorije

Ukazali su neki da je ponajveća poteškoća vezana uz Rawlsovu teoriju; ne toliko u metodi, već u rezultatima koji se njome postižu. Dio kritičara tvrdi da su Rawlsova dva načela nekonzistentna. Točnije, kažu da se ne može konzistentno pristati i na načelo slobode i na načelo razlike. Ova vrsta prigovora dolazi u dva oprečna oblika. U jednom se tvrdi da moramo izjednačiti i vlasništvo ako želimo imati jednake slobode. Očito je da bogati mogu učiniti više od siromašnih, pa shodno tome imaju i više slobode. Tako načelo razlike dopušta nejednakost u slobodi, što se protivi načelu slobode. Češće je postavljeni prigovor: „dati ljudima slobodu znači da im *ne možemo nametnuti bilo kakvo ograničenje na posjedovanje privatnog vlasništva*. Ograničavanje količine vlasništva koje ljudi mogu steći i što mogu učiniti s njim jest sužavanje osobne slobode. Primjereno poštovanje slobode isključuje načelo razlike, a u biti svako drugo načelo distribucije.⁶⁵ Robert Nozick izveo je najvažniju verziju ovoga prigovora. On čini jezgru njegove libertarijanske obrane slobodnoga tržišta. Nozick razlikuje povijesne teorije pravednosti i teorije pravednosti završnog stanja. Teorija pravednosti završnog stanja pretpostavlja da za neku situaciju možemo reći da je pravedna, uvidom u njenu strukturu. Ako ipak smatrate da vam je potrebno više informacija o tome kako su ljudi došli do vlastitih sredstava, onda ste pobornik povijesne teorije. Nozick također kod povijesnih teorija razlikuje one s obrascem i one bez obrasca. Bjelodano je da one s obrascem tvrde da se distribucija treba učiniti u skladu s nekim obrascem, npr, svakomu prema njegovim potrebama, svakomu prema njegovim sposobnostima. Prema teoriji bez obrasca bit je pravedne distribucije u procedurama legitimnoga stjecanja dobara koje svaka

⁶⁴ Ibid., 145.,146.,147.

⁶⁵ Ibid., 153.

osoba posjeduje. I Nozickova je teorija bez obrasca. On tvrdi da su skoro sve druge teorije ili s obrascem ili su teorije završnog stanja.⁶⁶ Argumentacija važnog Nozickovog prigovora po pitanju obrazaca glasi: „obraci se mogu nametnuti jedino na štetu slobode. Pretpostavimo da smo odlučili zadržati obrazac. S obzirom da se neki ljudi žele upustiti u razmjene poput one s Wiltom (primjer Wilta Chamberlaina – 4.8. poglavlje) čini se da će se obrazac uskoro poremetiti. Što učiniti? Nozick tvrdi da imamo samo dvije alternative. Ili ćemo se stalno uplitati u tržište kako bismo distribuirali vlasništvo, ili ćemo sačuvati obrazac zabranjujući određene vrste poslova. U oba slučaja moramo se miješati ljudima u njihove živote, ili zabranom da čine što žele ili provjeravanjem koliko im je bogatstvo i prihod, od kojega im onda povremeno oduzimamo dio. Što god izaberemo, ozbiljno ćemo ugroziti ljudsku slobodu. Dakle primjereno poštovanje slobode isključuje nametanje obrazaca“.⁶⁷

Koje posljedice za Rawlsa ima argument Wilta Chamberlaina? Nozick smatra da je načelo razlike koncepcija pravednosti s obrascem. Vlasništvo treba distribuirati tako da se što je moguće više poboljša položaj onih najlošije stojećih. Ali čim se ljudima dadne prihod i bogatstvo u skladu s načelom razlike, jedni će ga potrošiti dok će drugi steći više, tako da načelo razlike prije ili kasnije neće više biti zadovoljeno. Stoga Nozick tvrdi da je primjereno poštovanje slobode nespojivo s distribucijom vlasništva prema bilo kojem obrascu.⁶⁸

⁶⁶ Ibid., 154.

⁶⁷ Ibid., 155

⁶⁸ Ibid., 155., 156.

5. KRITIČARI NOZICKOVE MINIMALNE DRŽAVE

Dobar dio svojeg kapitalnog djela *Anarhija, država i utopija* Nozick je posvetio kritici marksističke misli, ali jednako tako njegova politička filozofija problematizirana je od strane marksista. Cohen je dao niz argumenata kojima je kritizirao konkretne postulate Nozickove teorije. Iznijeti ću kritiku Nozickovog shvaćanja pravde u smislu slobode.

Anarhija, država i utopija rutinski se može okarakterizirati kao libertarijanska, epitet koji sugerira da sloboda uživa neprevladan ponos u Nozickovoj političkoj filozofiji. No taj je prijedlog u najboljem slučaju pogrešan. Jer primarno opredjeljenje njegove filozofije nije sloboda nego teza o vlasništvu nad sobom, koja kaže da je svaka osoba moralno zakoniti vlasnik vlastite osobe i ovlasti, i konzekventno (moralno gledano) slobodna je koristiti te ovlasti kako želi, pod uvjetom da ih ne koristi agresivno nauštrb drugih. Libertarijanizam ne potvrđuje slobodu kao takvu, već slobodu određenog tipa, čiji je oblik ocrtan tezom o vlasništvu nad samim sobom.⁶⁹ Kritizirajući Nozickov pristup, Cohen tvrdi da je u svijetu, u kojem postoje ljudi različitih talenata, teza o vlasništvu suprotstavljena autonomiji pojedinca s obzirom na to da producira postojanje radništva čije su životne perspektive isuviše ograničene pa ne uživaju suštinsku autonomiju u vidu kontrole nad vlastitim životom. Zbog toga je neophodno postojanje određenih restrikcija u pogledu vlasništva nad sobom koje bi omogućile da svatko u određenom stupnju uživa autonomiju.⁷⁰

Cohen ne odbacuje ideju „samovlasništva“ (self-ownership), nego njezinim povezivanjem s jednakošću konstruira ekonomski sustav koji će zasnivati na kombinaciji samovlasništva i egalitarnog pristupa vanjskim resursima. To podrazumijeva postojanje zajedničkog vlasništva nad dotičnim resursima od strane svih pripadnika društva, pri čemu bi svatko imao pravo veta na odluke vezane uz njihovu primjenu, a čime bi se ispravljale nejednakosti producirane principom samovlasništva. Drugi je način ostvarivanja jednakosti u

⁶⁹ G.A. Cohen, *Self ownership, Freedom, and equality* (Studies in Marxism and Social Theory), Cambridge University Press, Cambridge, 2005., 67.

Anarchy, State, and Utopia is routinely characterized as libertarian, an epithet which suggests that liberty enjoys unrivalled pride of place in Nozick's political philosophy. But that suggestion is at best misleading. For the primary commitment of his philosophy is not liberty but to the thesis of self-ownership, which says that each person is the morally rightful owner of his own person and powers, and, consequently, that each is free (morally speaking) to use those powers as he wishes, provided that he does not deploy them aggressively against others, Libertarianism affirms not freedom as such, but freedom of a certain type, whose shape is delineated by the thesis of self-ownership.

⁷⁰ Ibid., 237.

But, against that claim, there is good reason to suppose that, at least in a world of people with different measures of talent, self-ownership is hostile to autonomy, for, in such a world, the self – seeking authorized by self-ownership generates propertyless proletarians whose life prospects are too confined for them to enjoy the control of a substantial kind over their own lives that answers to the idea of autonomy. Accordingly if everyone is to enjoy a reasonable degree of autonomy, it is necessary, at least in some circumstances, to impose restrictions on self-ownership

vezi s vanjskim resursima taj da se oni distribuiraju ljudima na jednake dijelove, pri čemu bi svi pripadnici društva imali pravo na slobodno raspolaganje svojim udjelima.⁷¹ Nozick slobodu kao fundamentalnu vrijednost pretpostavlja jednakosti te, smatrajući kršenje slobode preduvjetom ostvarivanja jednakosti, ne prihvaća ni jednakost prilika/mogućnosti. Zalaganjem za slobodu nastoji obraniti nejednakost, a nejednakost nastaje kad ljudi imaju ne samo prava nad samim sobom nego i nad vanjskim stvarima, što proizlazi iz Nozickove premise da je vanjski svijet neposjedovan te da su ljudi ovlašteni stjecati neograničene količine prirodnih bogatstava sve dok ne štite drugima. Neposjedovanost u pravnom smislu nije sporna, međutim Cohen potencira moralni odnos između ljudi i stvari, a po kojem je priroda zajedničko vlasništvo svijeta te se po toj koncepciji prava na vanjski svijet zajedno s principima samovlasništva može izbjeći nejednakost.⁷² Cohen će također i ustvrditi da je Nozick praktično zanemario činjenicu da se (nemodeliranom) distribucijom vlasništva vrši i distribucija slobode. Vlasništvo pojedinca nad određenim dobrom ujedno podrazumijeva da ostali ljudi nemaju slobodu da tu stvar koriste bez dozvole vlasnika. Zbog toga su modeli neophodni za očuvanje slobode onih koji bi inače patili uslijed nemodelirane distribucije. Stoga će Cohen zaključiti da modeli (distribucije) čuvaju slobodu, a što će ujedno biti parafraza Nozickove tvrdnje da, kao fundamentalna vrijednost, sloboda smeta modelima.⁷³ Možda naj snažniju kritiku Nozickova libertarijanizma, paradoksalno, iznjedrit će sam Robert Nozick. Pritom mislimo na njegovo svojevrsno „posipanje pepelom“ i revidiranje učenja koje je iznio u *Anarhiji, državi i utopiji*, ali i samih libertarijanskih uvjerenja. U zbirci eseja *Istražen život* on će se, pored razmišljanja o realnosti kao centralnom pitanju, pored pitanja o životu, smrti, ljubavi i materijalizmu, dotaknuti i svojih prethodnih ideoloških svjetonazora: „Libertarijansko stanovište koje sam nekada imao sada je nedovoljno za mene, djelomično zbog toga što nema sposobnost privući pažnju ljudi i stvoriti suradnju koja otvara prostor za neku užu strukturu. Ono ne obuhvaća simboličko značenje, kao ni javno i političko angažiranje, što se tiče značaja određenih pitanja, izražavajući, osnažujući, kanalizirajući, hraneći i argumentirajući angažiranje ljudi u svezi s ovim pitanjima.“⁷⁴

⁷¹ Petar Šturanović, Politička filozofija Roberta Nozicka: kontroverzni libertarijanizam, *Filozofska istraživanja*, Vol 38, No. 2, 2018., 402 (pristupio 02.09.) <https://hrcak.srce.hr/211803>

⁷² Ibid., 403.

⁷³ Ibid., 403., 404.

⁷⁴ Robert Nozick, *Examined life: philosophical explanations*, Simon&Schuster, New York, 2006., 286., 287.

The libertarian position I once propounded now seems to me seriously inadequate, in part because it did not fully knit the human considerations and joint cooperative activities it left room for more closely into its fabric. It neglected the symbolic importance of an official political concern with issues or problems, as a way of marking their importance or urgency, and hence of expressing, intensifying, channeling, encouraging and validating our private actions and concerns toward them.

6. MARGARET THATCHER – NOSITELJ I PREDVODNIK LIBERTARIJANSKE MISLI U POLITIČKOM ŽIVOTU

Nakon Drugog svjetskog rata vrijednosti liberalizma, a prvenstveno ideja o povratku slobodnom tržištu i minimalnoj državi, širili su se intelektualnim prostorom. Djelo neoliberalnog ekonomskog teoretičara, također nobelovca, Milтона Friedmana - *Kapitalizam i sloboda* velikim je djelom zaslužno za ponovno uvođenje ideje slobodne trgovine i odbacivanje keynesijanskih načela i politike New Deala. Također ne može se i ne spomenuti, Friedricha Augusta von Hayeka koji se kritički suprotstavljao uplitanju države u gospodarstvo argumentirajući da će pokušaj uspostavljanja utopije na zemlji kolektivističkim koncepcijama završiti u tiraniji. Planiranje uvijek znači planiranje vladinih tijela i izvršenje tih planova po naredbi vlade i provedbu uz pomoć policijske sile. Planiranje je oprečno slobodnom poduzetništvu i privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju. Planiranje i kapitalizam posve su nespojivi. Unutar sustava planiranja proizvodnja se odvija u skladu s naredbama vlade, a ne u skladu s planovima kapitalističkih poduzetnika nestrpljivih da priskrbe profit time što će najbolje zadovoljiti želje potrošača⁷⁵ Ključni utjecaj Hayekova djela potvrdila je politička koncepcija britanske premijerke (Margaret Thatcher). Internalizirala je Hayekovu ideju da sa socijalizmom nema kompromisa, čak ni s blažim oblicima poput socijaldemokracije jer kolektivističke političke koncepcije, prema Hayeku, bez obzira na stvarne namjere njegovih pristaša, završavaju u totalitarizmu. Britanska premijerka prihvatila je nova ekonomska načela i pokrenula ključne promjene u Velikoj Britaniji. Kada je kao britanska premijerka u svibnju 1979. godine stupila u Downing Street 10 na upit: *Što treba mijenjati?*, odgovorila je: Sve.⁷⁶ Masovna privatizacija državnih tvrtki, poticanje poduzetništva i dioničarstva te odučavanje građana od ovisnosti o državi, bile su tako korjenite promjene britanskog gospodarstva i društva da učinak Thatcherine politike nije mogla poništiti ni jedna vlada poslije.⁷⁷ Tačerizam je zastupnik očuvanja tradicionalnih vrijednosti britanskoga društva poput obitelji, domoljublja, štedljivosti, radišnosti. Međutim tradicionalizam ne treba miješati s političkim konzervativizmom, jer je moguće politički misliti konzervativno, a privatno djelovati liberalno i obrnuto.

Dvojstvo tradicionalnog i modernog ili liberalnog i konzervativnog, u izvornom značenju tih pojmova, prisutno je u svakom pojedincu. Neokonzervativna ideologija snažno

⁷⁵ F.A. Hayek i L. Mises, O slobodnom tržištu, Mate, Zagreb, 1998., 91.

⁷⁶ Damirka Mihaljević, TAČERIZAM-POLITIČKA KONCEPCIJA UVJERENJA, Hum:časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Vol 10 No. 14, 2015., 106 (pristupio 02.09.) <https://hrcak.srce.hr/216293>

⁷⁷ Ibid., 114.

se oslonila na spomenutu dvojnost, objašnjavajući kako problem ne leži u politici, interesima i moći, već u dvojnosti i nesavršenosti ljudske prirode, zbog čega su političari prisiljeni apelirati na suprotne predispozicije u istim ljudima.⁷⁸

Kritike tačerizma uglavnom se izvode iz neegalitarizma koji zagovara, bilo da je riječ o individualizaciji, socijalnoj neosjetljivosti koja mu se pripisuje ili ekonomskim nejednakostima. Individualizaciju mnogi nisu vidjeli kao kreativan potez koji je trebao rasplamsati poduzetnički duh već kao drugi naziv za sebičnost. S jedne strane tačerizam je u vrijednosnom smislu izjednačen s Hayekovim i Friedmanovim idejama o slobodnome tržištu. Te su vrijednosti omogućile bogaćenje maloga broja ljudi i uzrokovale siromaštvo velikog broja stanovništva na zemlji što najčešća, opravdana, kritika današnjeg neobuzdanog liberalnog kapitalizma. U međuvremenu se često zaboravlja da je kapitalistički poredak od svojih početaka razvoja izvrgnuo čovjeka dobiti, koristoljublju i bezobzirnošću tržišta. U neoliberalnom obliku samo je doveden do svojih krajnjih logičkih granica jednako kao nacionalizam ili komunizam. Iz toga slijedi, s druge strane, da se izopačiti i okrenuti protiv čovjeka može svaka politička ideologija pa i liberalna.⁷⁹

⁷⁸ Erma Ivoš, Zbog neokonzervativizmu, Politička misao: časopis za politologiju, Vol. 35 No. 2, 1998., 157. (pristupio 03.09.) <https://hrcak.srce.hr/33454>

⁷⁹ Damirka Mihaljević, TAČERIZAM-POLITIČKA KONCEPCIJA UVJERENJA, Hum:časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Vol 10 No. 14, 2015., 119. (pristupio 02.09.) <https://hrcak.srce.hr/216293>

7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Cilj ovog diplomskog rada bio je prikazati libertarijaniističku teoriju Nozickove minimalne države te kritički analizirati njegove argumente u prilog minimalnoj državi. Nozickovu teoriju pravednosti kao ovlaštenja (entitlement theory of justice) predstavlja još jedan način modifikacije klasičnog liberalizma, prema kojoj pojedinac ima neotuđiva prava. Nozickov liberalizam prelazi u libertarijanizam, izdvajajući vrijednost individualne slobode od vrijednosti društvene dobrobiti ili jednakosti. Liberalizam uzdiže slobodu na pijedestal, kao cilj samoj sebi. Premda prema slobodi kao takvoj nemam naročitu opreku sa osobnog stajališta, sa političkog stajališta ove postavke se teško mogu braniti. U politici uvijek postoji labilna ravnoteža između slobode i jednakosti, slobode i pravednosti i svaka prevaga jednog od tih polova u odnosu na drugi obično postaje problematična, da ne kažem kobna za državu i društvo. Liberalizam naginje, moglo bi se reći pretjeranom individualizmu. Pojedinac liberalizma je otrgnut, izoliran iz društvene sredine u kojoj živi. Čovjek niti je izolirani pojedinac, premda, nije niti puki član određenog kolektiviteta.

Karakteristična je za ekonomski liberalizam vjera u samoregulirajući mehanizam slobodnog tržišta, u „nevidljivu ruku“ toga tržišta kako ju je Adam Smith nazvao, koja kroz slobodu ponude i potražnje vodi općem blagostanju. Dotični klasični ekonomski liberalizam temeljni svoju doktrinu o slobodi i nesputanosti tržišne konkurencije na prosvjetiteljskoj dogmi o prirodnoj i beskonačnoj usavršivosti čovjeka. Na području gospodarstva takav bi čovjek morao biti potpuno slobodan da bude „kovač svoje sudbine“, a posljedica toga biti će najveće dobro za najveći broj ljudi. Za ekonomski liberalizam, svi su ljudi „jednaki“ pred neumoljivim burzovnim tržištem. Za takvu političku i ekonomsku doktrinu, čovjek postaje zamjenjiva roba na tržištu, običan, lako zamjenjivi sudionik u bespoštednoj borbi za profit. Složiti se mogu sa opservacijama Hayeka i Von Misesa u djelu *O slobodnom tržištu* da ljudi žele stvoriti treći put, oblik društva koji je u sredini između privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju s jedne strane i komunalnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju s druge strane. Privatnom će vlasništvu biti dopušteno da postoji, ali će načini na koje će poduzetnici, kapitalisti i zemljoradnici koristiti sredstva za proizvodnju biti regulirani, vođeni i kontrolirani autoritarnim dekretima i zabranama. Na ovaj se način formulira pojmovna predodžba reguliranog tržišta, kapitalizma opisanog autoritarnim pravilima,

privatnog vlasništva s kojega je intervencija vlasti skinula njegove navodno štetne popratne osobine.⁸⁰

Zbog načina na koji je došlo do prijelaza u demokratski ustroj društva, u Hrvatskoj kao i u drugim postkomunističkim zemljama, mišljenja sam, da bi na ovim prostorima dugoročno rečeno i dobro došla ekonomska politika libertarijanizma, premda, sumnjam da bi vladajuće elite imale hrabrosti povući poteze i mjere koji bi išli u tom smjeru. Premda svjestan činjenice, da je i sam Nozick napravio opreku prema svojim tezama libertarijanizma u zbirci eseja *Istražen život*, ne smatram Nozickovo „posipanje pepelom“ naročito poraznim, niti napuštanjem vlastitih stavova libertarijanizma koje je zagovarao. Smatram to, činom neprestanog filozofskog traganja, skromim udaljavanjem od liberalne političke teorije. Na tome tragu, te na tragu dubioza prijelaza iz jednog ustroja društva u Hrvatskoj u drugi, argumentirao bih afirmativno u smjeru libertarijanskih reformi, uspoređujući reforme Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji, sa iskustvom Hrvatske pretvorbe i privatizacije te njenim makinacijama. Ekonomska politika Velike Britanije nakon drugog svjetskog rata; uspostavljanje socijalne države uz suradnju sa sindikalnim partnerima pod laburistima i održavanje statusa quo, jako je nalik kupovini socijalnog mira kojem smo svjedoci. Privatizacija državnih tvrtki, poticanje poduzetništva te dioničarstva i odvlačenje građana od ovisnosti o državi kao korjenite promjene u britanskom gospodarstvu za vrijeme vladavine Margaret Thatcher, djeluju kao idealne mjere u teoriji za naše posrnulo društvo i gospodarstvo. Premda, usput, budi rečeno, u privatizaciji se baš i nismo pokazali u najboljem svijetlu, već u dubiozama po pitanju društvenog vlasništva i sredstava za proizvodnju. U procesu pretvorbe i privatizacije, odvijala se, kako navodi Pavo Barišić u svojoj knjizi *Ideal vladavine puka*: “prava oligarhizacija društva masivnim obiteljskim, klanovskim, partijskim, parastrukturnim i raznim drugim oblicima preuzimanja, uništavanja, kupovine i rasporedaje društvenoga bogatstva, poduzeća, tvornica, medija i cijelih gospodarskih grana. Unatoč nekoliko na velika zvona oglašavanih pokušaja zaustavljanja i borbe protiv kriminala u privatizaciji i pretvorbi, još uvijek nije vidljiv djelotvoran lijek.”⁸¹ Tisućudevetstodevedesete su za Hrvatsku bile karakterizirane društveno-političkom stvarnošću koju je njemački kabaretist Dieter Hildebrandt tridesetih godina ranije, u kontekstu adenauerizma, duhovito nazvao demokraturom. Kao rezultat odgoja i navika generacije revolucionara predvođenih jednim komunističkim generalom, ali i svih drugih aktivnih i pasivnih konzumenata nove demokracije, nije se niti mogao očekivati pun zamah tipično demokratskih i liberalnih

⁸⁰ F.A. Hayek i L. Mises, O slobodnom tržištu, Mate, Zagreb, 1998., 135.

⁸¹ Pavo Barišić, *Ideal vladavine puka: Uvod u filozofiju demokracije*, Hrvatsko filozofsko društvo/Filozofski Fakultet Sveučilišta u Splitu, Zagreb/Split, 2016., 171.

pogleda i praksi.⁸² Poticanje poduzetništva te dioničarstva i odvlačenje građana od ovisnosti o državi, također djeluju kao vrlo efikasan alat, kojeg bi trebali primijeniti i na našem podneblju, premda izražavam stanovitu skepsu da će to u povećoj mjeri zaživjeti, jer mentalitetno nismo još lišeni okova staroga sistema, te dotičan mentalni sklop je još dan danas veoma prisutan, a ako i akceptira kapitalističke uzuse, veoma često, prihvaća ih na rođački način. Pitanje je, kako bi, u političkoj klimi kao što je naša, politički preživio/la legitimno izabrani premijer/ka koji/a bi „zaratio/la sa sindikalistima i radnicima u rudnicima, kao što je to napravila Margaret Thatcher? Projicirajući na naše podneblje možemo preoblikovati radnike u rudnicima, u radnike u gubitaškim brodogradilištima, viškove u državnim poduzećima, državnim agencijama, komorama i itd. Smatram, da se epilog nameće sam po sebi. Zasigurno bio bi smjenjen i politički mrtav. Mišljenja sam, da je to politička i društvena budućnost i neminovnost, bez naročite želje da budem zloguki prorok, niti zaslijepljeni agitator politike Margaret Thatcher. Potreban nam je „vjetar promjena“, držim, da smo deklarativno spremni na to, ali u stvarnosti smo samo spremni prihvatiti kozmetičke povjetarce. Za kraj složio bi se sa Margaret Thatcher da ljudi previše polažu na svoja prava, ali ne i na obveze. S toga političkoga gledišta individualna prava se ne mogu proslijediti ili pokloniti, već ih pojedinac mora sam ostvariti u okviru garancije jednakih mogućnosti za svakoga. Ono što se štiti jest sloboda oblikovanja individualiteta. Pojedinac se tako ne izdvaja iz bezličnog egalitarnog mnoštva svojim kulturnim podrijetlom, nego svojom individualnom kreativnošću.⁸³

⁸² Amir Muzur, Iva Rinčić, Kerumizacija Hrvatske: kriza demokracije ili demokracija krize, Demokracija na prekretnici, urednik: Pavo Barišić, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo, 2014., 347.,348.

⁸³ Damirka Mihaljević, TAČERIZAM-POLITIČKA KONCEPCIJA UVJERENJA, Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Vol 10 No. 14, 2015., 115. (pristupio 02.09.) <https://hrcak.srce.hr/216293>

8. LITERATURA

Barišić, P. (2016.) *Ideal vladavine puka: Uvod u filozofiju demokracije*, Zagreb/Split, Hrvatsko filozofsko društvo/ Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Barišić, P. (2014.) *Demokracija na prekretnici*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo

Marita Brčić, „Načelo razlike. Ključ za pravednije demokratsko društvo“, Filozofska istraživanja, Vol. 30 No. 1-2, 2010. (01.09.) <https://hrcak.srce.hr/62952>

Boaz, D. (2010.) *Libertarianism: A primer*, New York: The Free Press

Bobbio, N. (1992.) *Liberalizam i demokracija*, Zagreb: Novi liber

Brennan, J. (2012.) *Libertarianism: What everyone needs to know*, Oxford : Oxford University Press

Cohen, G.A. (1995.) *Self ownership, freedom, and equality*, Cambridge: Cambridge University Press

Friedman, M. (1992.) *Kapitalizam i sloboda*, Zagreb: Globus: Školska knjiga

Hobbes, T. (1651./2004.) *Levijatan*, prev. B. Mikulić, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk

Erma Ivoš, „Zbogom neokonzervatizmu“ Politička misao: časopis za politologiju, Vol. 35 No. 2, 1998. (03.09.) <https://hrcak.srce.hr/33454>

Tvrtko Jolić, „Robert Nozick, Anarhija, država i utopija“, Prolegomena: Časopis za filozofiju, Vol. 4 No. 1., 2005. (01.09.) <https://hrcak.srce.hr/178>

Tibor Karpati, „Temeljni idejno-teorijskih kontroverzi o tržištu III. dio“, Ekonomski vjesnik, Vol. III., No, 1., 1990. (27.08.) <https://hrcak.srce.hr/228647>

Kant, I. (1999.) *Metafizika čudoređa*, Zagreb: Matica Hrvatska

Locke, J. (2013.) *Dvije rasprave o vladi*, Zagreb: Naklada Jurčić

Milan Mesarić, „Uloga države u tržišnom gospodarstvu s osvrtom na aktualno stanju u Hrvatskoj“, Ekonomski pregled, Vol. 52 No. 9-10 , 2001. (27.08.) <https://hrcak.srce.hr/28769>

Mises, L. i Hayek, F.A. (1998.) *O slobodnom tržištu*, Zagreb: Mate

Damirka Mihanović, „TAČERIZAM –POLITIČKA KONCEPCIJA UVJERENJA“, Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Vol. 10. No. 14., 2015. (02.09.) <https://hrcak.srce.hr/216293>

Nozick, R. (2003.) *Anarhija, država i utopija*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk

Nozick, R. (2006.) *Examined life: philosophical meditations*, New York: Simon&Schuster

Plant, R. (2002.) *Suvremena politička misao*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk,

Rawls, J. (2000.) *Politički liberalizam*, Zagreb: Kruzak

Rawls, J. (2013.) *Teorija pravde*, Zagreb: Feniks knjiga

Petar Šturanović, „Politička filozofija Roberta Nozicka: kontroverzni libertarijanizam“, *Filozofska istraživanja*, Vol. 38 No. 2, 2018. (30.08.) <https://hrcak.srce.hr/211803>

Wolff, J. (1996./2011.) *Uvod u političku filozofiju*, prev. T. Jolić, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji

Wolff, J. (1991.) *Robert Nozick – Property, Justice and the Minimal state*, Cambridge: Polity Press